maart 1963
jaargang 18 - no. 3

DE NIEUWE STEM

maandblad
voor
cultuur
en
politiek

„DE NIEUWE STEM"
maandblad voor cultuur en politiek.

Oprichters: N. A. Donkersloot - O. Noordenbos - H. J. Pos - J. M. Romein.

Redactie: T. Haan, Fr. de Jong Edz., Anna Muntjewerf, Sonja Prins (secretaresse), W. F. Wertheim; voor Vlaanderen: J. Kruithof. Met medewerking van de twee eerstgenoemde oprichters.

Redactieraad: Prof. Dr. R. F. Beerling - Dr. J. J. Buskes - Mr. G. J. P. Cammelbeeck - Prof. Dr. B. Delfgaauw - Prof. Dr. B. Landheer - Dr. P. J. Meertens - Dr. A. Romein-Verschoor - Th. van Tijn - Drs. P. Valkenburgh.

Uitgave: Uitgeverij „NIMO", Monnickendam
Kerkstraat 48-50 – Telef. (02995) 336

Vertegenwoordiging voor België:
Uitgeverij-Boekhandel S. M., „Ontwikkeling", Somerstraat 22, Antwerpen, tel. 33 86 59, postrekening 383 38.

Het abonnement kan uitsluitend ingaan op 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 14,– per jaar (*f* 7,50 per half jaar). Voor België Bfr. 215 per jaar. Andere landen: *f* 17,50. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 12,50 en Bfr. 187.50.

Losse nummers *f* 2,–, resp. Bfr. 30.

Men wordt verzocht kopij, recensie-exemplaren enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het secretariaat der redactie: Mevr. S. Prins, Schalk Burgerstraat 32 3, Amsterdam-O. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt en persklaar is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Wij maken onze abonné's erop attent dat het onvermijdelijk is gebleken het abonnementsgeld met ingang van de 18e jaargang te verhogen.

Voor de betaling van de abonnementsgelden hebben wij een speciaal gironummer n.l. 252646. Hierop dient dus uitsluitend het abonnementsgeld gestort te worden.

Zij, die reeds het abonnementsgeld over 1963 hebben voldaan worden verzocht na ontvangst van de rekening over 1963 het tekort op het nieuwe gironummer te storten.

GRATIE: DE OORLOGSMISDADEN GEBOET?

Met de herdenking van de februaristaking, een lichtpunt in de bezettingsgeschiedenis, viel toevallig samen de aanneming (met een meerderheid van contrecoeurvoorstemmers!) van het verdrag met Duitsland, een dieptepunt der naoorlogsgeschiedenis. Ook viel er mee samen de actie van enkele hoogleraren in het strafrecht voor gratie aan de vier resterende, destijds met levenslang gegratieerde terdoodveroordeelde duitse oorlogsmisdadigers in Breda.

Een normale behandeling en een abnormale edelmoedigheid zouden samen moeten leiden tot hun vrijlating, daar komt het pleidooi op neer. Valt ook deze actie juist op dit moment der „Generalbereinigung" toevallig ermee samen? Men kan zich in elk geval moeilijk voorstellen dat er over is gezwegen door de duitse onderhandelaars, die ons weer zo de baas zijn gebleken en van mening waren dat door dat beetje oorlogsellende nu maar eens voorgoed een streep moest worden gezet en Duitsland niet aan een minderwaardig verleden en een misdadige regering meer herinnerd behoort te worden. Schwamm drüber, is immers de teneur van het gehele verdrag. En geen woord meer daarna, over uitgestaan leed, verdelgde joden. En ook die stumpers in de gevangenis nu eindelijk „heim ins Reich", is kennelijk de bedoeling.

Heeft het grote deel van het nederlandse volk dat zich hier openlijk en uitdrukkelijk tegen verzet of er even wrevelig en moedeloos bij neerlegt als de Kamer het deed bij het verdrag, ongelijk door een treurig gebrek aan edelmoedigheid? Moeten die vier massamoordenaars billijkerwijs gelijkgesteld worden met gewone misdadigers, al hebben die ook maar een fractie op hun geweten van het aantal en de soort moorden waar deze nazi's aan schuldig zijn? Ontstaat er

onrecht, als deze grootmoordenaars niet komen gelijk te staan aan een gewone moordenaar met ten hoogste twee of drie moorden op zijn strafblad? Blijft wat zij deden niet gelden als misdaden tegen de mensheid, en daardoor als oorlogsmisdaden een ondelgbare, nimmer op jaren te stellen schuld? Hun vrijlating wil dan zeggen, dat hun schuld niet onafzienbaar is maar in jaren uit te tellen. Hun vrijlating wil dan zeggen, dat men, zeker in hun Heimat, waar nog genoeg geestverwanten en medeplichtigen van hen vrij rondlopen of veel te zeggen hebben, hun schuld nu als geboet kan beschouwen. Dat de misdaad is verjaard, zo niet van rechtswege dan toch voor het edelmoedig gevoel. Dat men hen met rustig hart weer in de samenleving kan opnemen, alsof niet ieder van hun voetstappen over lijken blijft gaan! Dat zij van elke andere vrije burger niet meer te onderscheiden vallen. En, dat men ervan uitgaat dat zij reclasseerbaar zijn! Aan dit laatste hoeft men helaas in zoverre niet te twijfelen, dat de duitse samenleving hen welwillend zal opvangen en dat zij van een deel van hun landgenoten zelfs de sympathie mogen verwachten die daar bestaat voor te laat teruggekomen „krijgsgevangenen". Is de edelmoedigheid van minister Beerman bijna zo groot dat deze weldra de deernis overtreft met de ontelbaren om wie deze vrijlating onverdraaglijk is, een lichtvaardige afdoening van nimmer te boeten onrecht? Of is de Generalbereinigung die de grote Nachbar van ons verlangt zo „lebenswichtig", dat wij in de hoek der edelmoedigheid gedrukt worden? Nederlandse hoogleraren kunnen in alle ernst enkele essentiële waarheden op een ongelukkig moment over het hoofd zien, een nederlands minister moet op een bepaald moment over alles heenstappen, en om redenen van belang of liever belangen moet het nederlandse volk de gevolgen daarvan verder voorgoed slikken. De gevolgen: een opnieuw en onherstelbaar gekwetst rechtsgevoel, dat de misdaad tegen de mensheid op jaren gesteld ziet.

A. D.

A. Romein-Verschoor

DE OPSTAND DER KREKELS

De groep schrijvers, die onlangs in de pers en bij de overheid de vraag naar voren hebben gebracht of het geen tijd wordt, dat ook hun in de „wellfare state" enige bestaanszekerheid geboden wordt, hebben daarmee geen nieuw probleem aangeroerd. Maar de bejaardheid ervan doet al vermoeden, dat het geen vraagstuk is om in een vloek en een zucht op te lossen. De door de staat gegarandeerde bestaanszekerheid van een aantal groepen, die geoordeeld werden daar zelf niet toe bij machte te zijn, is in de loop der laatste eeuw, zij het dan nog vaak op een minimum basis vastgelegd: weduwen en wezen, zieken en invaliden en werklozen. Na enige zware crises kon ook het behoudend onverstand niet staande houden dat de laatste categorie uit op de maatschappij parasiterende luiaards bestond.

Maar de kunstenaars? Heeft de maatschappij het recht, nadat ze 's zomers gezongen hebben, ze 's winters uit dansen te sturen? Er is wel geprobeerd hen, waar ze noodlijdend waren, bij de werkloze arbeiders in te delen en bij de werkverschaffing onder te brengen, wat het geval in zo verre oploste, dat ze daarmee practisch kunstenaar-af waren — overigens trof deze ontwaarding even zeer boekhouders, zilversmeden en eigenlijk alle geschoolde werkers, die bij de D.U.W. werden ondergebracht. Alleen bij de kunstenaars lag het in zoverre anders, dat ze niet eigenlijk werkloos waren: ze werkten niet alleen, ze hadden ook vaak een afzet voor hun werk, maar dat leverde nog geen minimum-, laat staan het redelijk bestaan (een zekere rust en werkruimte) op, dat voor geestelijk werk onmisbaar mag worden geacht. Voor de beeldende kunstenaars is de toch op zijn best als lapmid-

del gewaardeerde contraprestatie uitgevonden. De schrijvers hebben al laten weten, dat zij het nu en dan uitreiken van literaire prijzen en reisbeurzen zelfs niet als lapmiddel wensen te waarderen en dat zij bestaanszekerheid willen en nodig achten om te kunnen werken. Geen nieuw probleem. Daarom is het verheugend, dat eindelijk de schrijvers na jarenlang gekanker en irreële speculaties op koffiehuisniveau met een zakelijk plan voor de dag komen — welke practische waarde men daar dan ook aan wil toekennen of ontzeggen.

Geen nieuw probleem. Daarom heeft de Vereniging van Letterkundigen gelijk, wanneer zij zich „gegriefd en teleurgesteld" toont door de reacties van een staatssecretaris, die met bijna ontwapenende naiveteit doet, alsof hij voor het eerst met dit probleem geconfronteerd wordt of liever voor geeft in de waan te leven, dat het departement al zo aardig op weg was het door middel van prijzen en reisbeurzen op te lossen.

Maar de Vereniging had zich m.i. wel in de eerste plaats „gegriefd en teleurgesteld" mogen tonen om het onverkwikkelijke aapje, dat hier uit de mouw komt: de lauwerkransen, die onze overheid uitreikt, blijken geen eerbewijzen voor de hoogste prestatie te zijn, maar een verkapte vorm van steun, zodat voortaan de bekroonden, wanneer ze in een zekere welstand leven, het pijnlijk gevoel moeten krijgen, dat ze in hun zak steken wat niet voor hen bestemd was, terwijl ze in het tegenovergestelde geval zich mogen afvragen of ze werkelijk onderscheiden zijn dan wel uit medelijden een doceurtje hebben gekregen.

Nu valt de Vereniging er vooral over, dat de staatssecretaris „de actie uitsluitend ziet en voorstelt als een economische om niet te zeggen finantiële zaak." En zij gaat verder: „Het bestuur van de Vereniging van Letterkundigen wenst daartegen met de meeste nadruk te protesteren. Het wezenlijke motief van ons handelen, het wezenlijke probleem, dat moet worden opgelost, betreft minder de schrijver dan het schrijverschap, minder de sociale positie van de kunstenaar dan wel de culturele functie van de kunst. Het gaat

niet om het inkomen van de schrijvers, maar om de mogelijkheid tot ontplooiing van de creatieve mens."

Dat is nu wel heel mooi gezegd, maar ik vraag me toch af, waar nu eigenlijk de schrille tegenstelling zit, die hier gesuggereerd wordt, wanneer de zaak er immers om draait, dat nu juist voor de „ontplooiing van de creatieve mens" een hechtere finantiële basis gevonden moet worden.

Van dichten comt mi cleine bate;
Die liede raden mi dat ict late

begon de dichter van de Sproke van Beatrys al.

Vanouds stond de dichter op de grens van de wereld der „varende luden", van zwervers en klaplopers. Villon, die de grens overschreden had, leeft voort als de trotse bohemien, maar hij zal een even nederige hand hebben moeten ophouden als Willem van Hillegaertsberghe, die van Mijn Here de Graaf dankbaar zes nieuwe schilden voor een rok en een paar Henegouwse kronen als drinkgeld aannam. Weliswaar klaagde hij niet als deze:

Hoe sal ic dan, arme oude,
Die gaerne die waerheit spreken soude,
Der heren gunst of hulde verwerven?

Maar hij eindigde dan ook voor hij arm en oud was aan de galg. Geleidelijk nam het aantal dichters en schrijvers toe, die niet meer de hand hoefden op te houden, omdat ze als Hans Sachs:

Schuhmacher und Poet dazu

waren: we kenden landjonkers en magistraten, kousenkooplui, reders en professoren, dominees en glazenmakers, ministers, diplomaten, schoolmeesters, verf- en kaarsen-fabrikanten en huisvrouwen, die „nebenbei" de pen hanteerden.

In de 19de eeuw als in de burgerlijk-kapitalistische

maatschappij het werktempo versnelt en het respect voor „onproductieve" arbeid daalt, wordt dat moeilijker en de dichter, die als het kind — altijd meer of minder aangepast — in het vóór-burgerlijke leefpatroon is blijven steken, gaat zich in toenemende mate onmaatschappelijk voelen, maar, wel verre van zich dat als minderwaardigheid bewust te worden, maakt hij daarvan zijn glorie en zijn vreugde in het woekerend zelfbesef van de Scheppende Geest en in de ongebondenheid van de Bohème.

Er is lang onder de historici een gangbare opvatting geweest, dat een van de oorzaken van de Franse Revolutie de noodtoestand van de door herendiensten en gabelle uitgezogen plattelandsbevolking zou zijn geweest. Een nader en nauwkeuriger onderzoek van de toestand van die plattelandsbevolking in de 18de eeuw bracht het inzicht, dat veeleer een verbetering in de levensstandaard der boeren het besef van hun rechteloosheid en daarmee het verzet gewekt had.

Ik vraag me af of de overgang van kankeren naar verzet bij de schrijvers niet op een soortgelijke verschuiving wijst, m.a.w. of de schrijvers van nu er niet minder ellendig aan toe zijn dan die van b.v. een 30-tal jaren geleden en of niet juist de ervaring dat hun lot niet onveranderlijk vast ligt, hen in beroering heeft gebracht. We beschikken niet over statistische gegevens en vervallen dus onvermijdelijk in generalisaties, maar ik geloof niet ver naast de waarheid te zijn met te zeggen, dat afgezien van de vrij kleine groep, die uitsluitend uit het literaire werk een menswaardig bestaan haalt en de nog kleinere, die op familievermogen steunt, de gelegenheid tot „bijverdiensten" voor de schrijver in de laatste decennia aanmerkelijk is toegenomen, nu iedere provinciale krant zijn kunst- en letterenrubriek heeft en vele uitgevers hun adviseurs, nu radio en televisie een beroep doen op hun medewerking en de betere vertaalhonoraria, die hier en daar betaald worden, dit bedrijf uitheffen boven liefdadigheid of dameshandwerk.

Maar daar liggen nu juist de mosselen, zeggen de

protesterende schrijvers: de journalistiek en andere publicistische bedrijven met hun haast en spanningen eisen de hele mens op en vermoorden de schrijver! Dat is waar en niet waar. Ik ken meer dan één schrijver, die een paar jaar in de journalistiek doorgebracht als zijn beste leerschool beschouwt in het helder doordenken en duidelijk formuleren — althans voor wie daar een zware werkdag voor over heeft. Dat betekent natuurlijk nog niet, ,dat ik alle schrijvers in dit soort functies zou willen zien vergrijzen. Maar men kan moeilijk volhouden, dat het journalistieke werk van b.v. Busken Huet, Abram Kuyper, Maximilian Harden, Tucholsky, François Mauriac of Walter Lippmann hun stijl bedorven heeft. En evenmin ontkennen, dat voor een aantal minder sterke broeders onder de jonge schrijvers de journalistiek een leerschool in het flodderen is.

Wij willen, zeggen de protestanten, dat de schrijver, die zich door enige serieuse werken die naam waardig heeft getoond, door een basis-salaris van b.v. *f* 6000,- gedurende vijf jaar — en daarna natuurlijk verlengbaar — in de gelegenheid wordt gesteld om verder zonder de jacht op „bijverdiensten", die eigenlijk hoofdverdiensten zijn, rustig te schrijven en alles te doen om zich in zijn vak te bekwamen. Dat dit plan moeilijk uitvoerbaar zal zijn en een vrij omslachtige apparatuur vereisen voor beoordeling en eerlijke verdeling met eventueel nog weer een mogelijkheid van hoger beroep, etc., mag als tegenargument niet de doorslag geven. Moeilijkheden zijn er om te worden opgelost.

Er zijn wel andere bezwaren. Om in de lijn van de Vereniging van Letterkundigen te blijven wil ik me eerst afvragen, wat van dit plan, niet voor de magere persoon van de schrijver, maar voor de literatuur te wachten is. Er zal mogelijk meer — dat is nog geen winst — er zal mogelijk rustiger en zorgvuldiger geschreven worden. Maar daarmee is het ernstige tekort van onze huidige literatuur niet weggenomen, integendeel: wij hebben enkele goede dichters en prozaschrijvers — hoe minder namen er in deze generali-

serende beschouwing genoemd worden, hoe beter — maar er voltrekt zich in onze literatuur en met name in ons proza eigenlijk al sinds het begin van de eeuw, maar in versneld tempo in de tweede helft ervan een verschralingsproces door twee overheersende tendenzen: de jacht op oorspronkelijkheid en de inkrimping van de sfeer, waaraan al te veel schrijvers hun themata ontlenen, tot bijna uitsluitend of althans overwegend die van kunstenaars en aanverwante vrouwen en intellectuelen. Er straalt een geestdodende verveling af van al dat geschrijf over artistieke scheppingen, waarover uiteraard alleen maar geschreven kan worden en van de landerige erotische ontmoetingen van schrijver A met de vrouw van schrijver of schilder B. Men heeft ons onlangs al aan het schrikken gemaakt met de stichting van een middelbare school uitsluitend voor „artistiek begaafde" (vermoedelijk overwegend kunstenaars-) kinderen. Zal die sfeer niet nog enger worden, wanneer onze schrijvers zich geheel en uitsluitend met de literatuur gaan bezig houden? Zou het werk van b.v. Bordewijk, Vromans of Elsschot niet veel verloren hebben, wanneer ze zo uitsluitend als vele van onze jonge schrijvers zich alleen met literatuur hadden bezig gehouden en in een Leidse-pleinsfeer geleefd? Het lijkt wel of zelfs het departement, dat zo weinig van de moeilijkheden van de schrijvers blijkt te begrijpen, op dit punt enige zorg gehad heeft: de reisbeurs zou de jonge schrijver in een andere sfeer brengen en zijn blik verruimen. Resultaat dat waar de Friese of Twentse „streekroman" hooghartig is afgewezen, nu een aantal enigszins toeristische buitenlandse streekromans de Leidsepleinstreekroman komen afwisselen. Het is geen toeval, dat ons hedendaags proza zo aanzienlijk verrijkt is door het werk van schrijvers, die in Indonesië in levend contact met een niet verliterairde wereld leefden en er iets beleefden.

Er is nog een ander aspect aan deze zaak, dat evenmin als het boven genoemde ons rechtvaardigt om de zaak zuchtend te laten zoals ze was, maar dat wel in het oog gevat moet worden, willen we resultaten van welke maatregelen ook verwachten. Wij leven in

een zogenaamde welvaartstaat. Dat betekent waarachtig niet, dat we allemaal zo welvarend zijn; door enkele sociaal-economen, die zich niet door dividendcijfers laten begoochelen, zijn daar de laatste jaren een paar boekjes over open gedaan. Het betekent wel, dat de groep, die een *kans* heeft om een punt, of desnoods maar een klein brokje van de welvaartskoek te snijden, groter is geworden en het aantal mensen, die, zoals b.v. de gemiddelde 19de eeuwer kon doen, er op rekenen, dat hun leven op een vast niveau van welstand of niet-welstand zal verlopen met de kleine schokken van salarisverhogingen of slechte jaren, dat dat aantal mensen sterk is ingekrompen. We staan allemaal met ons hoofd tegen het plafond en proberen het omhoog te drukken. Dat brengt mee, dat de overheid, die nog altijd heil ziet in spaaracties en „bezitsvorming" daar weinig succes mee heeft. We sparen niet en daar konden we best gelijk in hebben, hoe immoreel dat onze overgrootvaders ook in de oren zou klinken. Wie kan klimt op langs de reeks van bromfiets, televisie, ijskast, auto. Het aantal vooral jonge, mensen die hun vacantie in hun tuintje of op hun knutselzoldertje doorbrengen wordt kleiner: we gaan naar de Ardennen, naar Zuid-Frankrijk, naar Oostenrijk, naar Joegoslavië. Komen we geld tekort, dan zijn er duizend mogelijkheden van een krantenwijk tot avondlessen geven of borden wassen in Zweden om het ontbrekende aan te vullen. Zo leven wij.

Nu zijn schrijvers natuurlijk geen gewone mensen, maar we moeten ons toch wel afvragen of wij mogen aannemen, dat zij in staat zullen zijn van dat leefpatroon af te wijken. Ik heb niet de indruk dat zij dat nu doen. Moeten we aannemen, dat de schrijver, die nu iedere keer, wanneer hij door de radio wordt opgebeld of hij nog eens een kwartiertje dit of dat, gretig zegt: „ja, alsjeblieft", zal zeggen: „neen mijnheer, dank u, ik schrijf," zodra hij zijn *f* 6000,- heeft? We moeten dat niet aannemen en we mogen het ook niet van hem verwachten. Wie zal hem verbieden op die manier een vacantiereisje naar Spanje te verdienen? Bovendien: het is voor de schrijver in deze wereld, afgezien

van alle vergefelijke ijdelheid van reëel belang, dat hij naam maakt: stukjes in de krant, zijn stem in de aether, zijn beeld op het televisiescherm dragen daar wezenlijk toe bij. En zo lang hij niet tot die enkele door hun werkdrift ingekapselde bezetelingen behoort, die zich niet van hun schrijftafel kunnen losrukken, zal hij goed doen daaraan toe te geven.

Er is een leerzaam en vergelijkbaar voorbeeld. Een halve eeuw geleden kreeg de gemiddelde professor een redelijk salaris voor een universitaire werkzaamheid, die nauwelijks zijn halve werkweek in beslag nam en vaak minder. Maar hij werd verondersteld de rest van zijn tijd wetenschappelijk werkzaam te zijn. Ging hij liever uit vissen, dan maakte niemand hem wat. Nu kan men in het universitaire leven veel klachten horen — en vaak terecht — over de drukkende last van de universitaire plichten, die geen tijd laten voor wetenschappelijk werk. Een professor heeft een salaris waar de gemiddelde schrijver van likkebaardt. Maar dat neemt niet weg, dat er ook in universitaire kringen steen en been geklaagd wordt over de slechte salariëring en over de gevaren, die het peil van de Nederlandse wetenschap bedreigen, omdat vele professoren (een deel van) de hun nog resterende vrije tijd gebruiken voor betaald bijwerk. Omdat ze geen droog brood verdienen? Neen, maar omdat ook zij met hun hoofd tegen het plafond aan staan, omdat zij in een plezierige vermenging van recreatie en vakbelang in hun vacantie naar Israël of de Azoren moeten, omdat een auto een tijdbesparend instrument is — dat hun veel tijd en geld kost, omdat hun kinderen omgaan met kinderen voor wie het van zelf spreekt, dat ze naar de wintersport gaan en omdat er eigenlijk geen een reden is, waarom een man, die iets wezenlijks bijdraagt tot onze wetenschap op een mindere voet zou leven dan de eerste de beste eigenbouwer. Al weer: alleen de bezetenen vallen buiten zulke dwingende leefpatronen. Ik vrees, dat velen dit een unfaire uiteenzetting en vooral een unfaire vergelijking vinden, waarmee de schrijvers in de rug worden aangevallen. Dat is allerminst mijn bedoeling. Ik ben met

hen overtuigd, dat zij in een noodtoestand verkeren, die verholpen moet worden, dat dit verhelpen in onze tijd de taak van de overheid is en dat die overheid op dat punt ernstig te kort schiet: zie het gezeur over het uitleenrecht om maar één voorbeeld te noemen. Maar ik ben er ook van overtuigd — en dit wil geen excuus zijn voor staatssecretarisssen — dat in de wereld waarin wij leven hier alleen maar te helpen, niet te *ver*helpen is.

In de discussie over deze zaak duikt telkens de slagzin: „tijd is geld" en het tegenstuk: „geld is tijd" op. De schrijvers die die slagzin hanteren beroepen zich op de grondwet van een wereld, waarin zij niet thuis horen. „Only women and great artists love time, others sell it", heeft de Ierse schrijver John Synge eens geschreven en het is geen toeval, dat hij uit een „achtergebleven gebied" kwam. Alleen de vrouw, die een nacht met een ziek kind in haar armen kan zitten, alleen een echte kunstenaar en een echte wetenschappelijke werker, had Synge er aan toe kunnen voegen, kent de onverkoopbare waarde van de tijd. Misschien dat dit inzicht van Synge een stap in de richting kan zijn naar een maatschappelijke situatie, waarin de Dichter wel zijn organische plaats heeft, maar die wissel op de toekomst krijgt de schrijver van nu niet uitbetaald. En in de landen, waar dat wel gebeurt, is die uitbetaling nog te veel aan censuur gebonden om juichend het doel bereikt te zien.

De schrijver — de kunstenaar in het algemeen — die in deze wereld een leefbaar bestaan wil hebben, zal zich moeten aanpassen en de overheid zal zich moeten aanpassen, wanneer ze prijs stelt op het in stand houden van ons culturele leven.

Liever dan in een uitkering, zoals nu door de schrijvers verlangd, zou ik de oplossing willen zien in het aan hen opdragen van een bemiddelende functie in ons cultuurleven, zoals de wetenschappelijke werker aan de universiteit die vervult tegenover het jonge intellect. Laat men niet te gauw zeggen dat dat onuitvoerbaar is. Kort na de wereldoorlog, toen er nog zo veel dingen mogelijk leken, heb ik gepleit voor

halve banen voor vrouwen en kunstenaars. Daar kwamen veel, vaak boze, reacties op, o.a. van bedrijfsleiders, die deze lekenpraat weerlegden met de dooddoener, dat de gang van het bedrijf en de sociale voorzieningen geen halve werkkrachten toelieten. Nu lokken de bedrijven per advertentie in een bijna onbeschaamde vlei-toon de getrouwde vrouwen voor de uren die ze zelf beschikbaar willen stellen naar de fabriek en het kantoor.

Bij een departement, waar daartoe de goede wil bestaat, moet het mogelijk zijn een vrij groot aantal schrijvers een baan van b.v. een paar dagen per week aan te bieden als adviseur van leeszalen, schoolbibliotheken en lekentoneelgezelschappen, als organisatoren van culturele manifestaties op scholen, enz., die, omdat zij evenals een academicus verondersteld worden verder hun tijd aan hun eigenlijke vak te besteden, als een volledige functie gehonoreerd zou moeten worden. In België is wel al iets in die lijn gedaan, in Amsterdam en elders functioneert al sinds jaren een studentenbioscoop op dat principe. Dit zouden, eventueel na een proeftijd, vaste aanstellingen kunnen zijn met hetzelfde risico, dat de staat bij academische benoemingen loopt, n.l. dat de heren een deel van de dag zouden gaan vissen of detectives schrijven of toch nog allerlei bijbaantjes aannemen. Dat aan ons menselijk en maatschappelijk tekort verbonden risico zouden wij en het departement moeten nemen, zoals we het van de hoogleraar nemen. Ik zie in deze regeling drie wezenlijke voordelen:

1e: een stuk culturele opvoeding van ons volk, met bovendien twee voordelen voor de schrijver zelf: een gepaste reclame voor de literatuur en de beste scholing, die men wensen kan: die van het iets bijbrengen aan anderen;

2e: de toewijzing van een plaats aan de schrijver *in* de maatschappij en niet als toeschouwer *er naast* met alle nadelen van een zich afsluiten in een Leidsepleinsfeer;

3e: er zijn niet zo heel veel schrijvers in wie de bron der creativiteit voortdurend overloopt. Een uit-

kering uitsluitend om als schrijver werkzaam te zijn, zou bij de vele minder productieve, maar daarom nog niet minderwaardig productieve, gemakkelijk kunnen leiden tot op de penhouder kluiven en het leveren van maakwerk. Een beperkte dagtaak zou hun daar vanaf kunnen houden en een soepele regeling zou de spuitende bronnen altijd nog wel in bescherming kunnen nemen tegen routine werk, wat hun niet zou liggen.

In de discussie van de krekels met de mieren is ook herhaaldelijk ter sprake gekomen de wijze, waarop de opbrengst van het boek tussen de mieren: uitgever, drukker, boekverkoper en de krekel-schrijver verdeeld wordt, waarbij naar mijn smaak zelfs de krekels wel wat al te nadrukkelijk het goed recht van of wel de onvermijdelijkheid voor de uitgevers om hen uit dansen te sturen verdedigd hebben. De basis, waarop de uitgever, misschien onbewust, dat goed recht fundeert, is dat naar de wetten van de burgerlijk-kapitalistische samenleving een gedicht of een verhaal geen economisch goed is en het dat pas wordt, wanneer het door het werk van de mieren in een boek is omgezet. En omdat men niet kan eisen, dat voor de schrijvers de wereld op zijn kop gezet wordt, vraag ik me af of het mogelijk is i.p.v. de maatschappij te dwingen tegen haar natuur te betalen voor een „oneconomisch goed" liever de schrijvers weer in de economie in te schakelen, zo als ze daarin oudtijds als zangers en sprookjessprekers ingeschakeld waren, maar nu in de moderne gedaante van culturele bemiddelaar.

Sybren Polet

STAATSSTEUN EN STAATSBEMOEIENIS

Er is een tijd geweest dat het nederlands wereldtaal was, vóór het engels en vóór het spaans; het werd, zoals het heet, gesproken op alle wereldzeeën. Als straf voor deze overmoed wordt het vandaag de dag alleen nog maar gebezigd door ongeveer 17 miljoen Nederlanders en Vlamingen, plus, in bastaardvorm, door ruim drie miljoen Zuidafrikaanders.

Nederlandse schrijvers denken er nog wel eens verlekkerd aan, d.w.z. ze dagdromen over de vroegere situatie en het grote taalgebied dat er in besloten had kunnen liggen wanneeer ons bestuursbeleid minder eenzijdig commercieel gericht was geweest. Een ander klein land (Portugal) waarvan de spankracht lang voor de onze verzwakt was, heeft, denken zij, nog altijd een behoorlijk brok taalgebied weten te redden in Zuid-Amerika, wij niet, terwijl wij (de Benelux) nog steeds de vierde handelsmacht ter wereld zijn. (Nederland alléén de negende.) Maar inmiddels zitten zij met de brokken van een klein taalgebied en een beperkt afzetgebied voor hun literaire produkten.

Voor het *verspreiden* van de eigen taal en kultuur naar buiten hebben de Nederlanden doorgaans weinig oog gehad, maar evenmin voor het *behoud* naarbinnen. Ook dit laatste is een traditie. De kwalijke invloed van het frans dateert al van heel vroeg en deze dreigt nu, na de Tweede Wereldoorlog, vervangen te worden door een even kwalijke invloed van het anglo-amerikaans. De franse invloed maakte onze rederijkerspoëzie al onleesbaar, de anglo-amerikaanse maakt verschillende hedendaagse vaktalen even onleesbaar en doet zijn invloed in toenemende mate gelden op onze omgangstaal.

Wij bedienen ons graag van vreemde talen, hoe slecht we ze ook spreken; ja, na de Zeventiende Eeuw werden we er zelfs min of meer toe gedwongen. De Gouden Eeuw was ook wat het nederlands als internationale voertaal betreft onze laatste gouden tijd. Een buitenlandse schatting uit die tijd stelt dat de bevolking van de hollandse kustprovincies op een gegeven moment voor 50% bestond uit buitenlanders van alle mogelijke ras en nationaliteit. Waarschijnlijk is deze schatting overdreven, maar ook als dit zo is blijft het feit, dat het percentage buitenlanders dat hier woonde onevenredig hoog was. En aangezien het hier in hoofdzaak een vaste bevolking betrof, mag aangenomen worden dat deze buitenlanders althans voor een deel onze taal spraken of tenminste haar konden verstaan en lezen.

Maar goed, nu de buitenlanders niet meer in eigen persoon hier willen wonen, halen wij hun boeken hierheen, boeken die wij voor een slavenloon door onze auteurs laten vertalen, zodat zij aan het schrijven in hun eigen taal minder en minder toekomen. Tenzij het de taal van de reklame is. Onze schrijvers ontlenen hun bestaansrecht voor een deel aan andere talen, zij bestaan voor een deel bij de gratie van buitenlandse literatuur.

Dit zijn twee van de (achter)gronden die geleid hebben tot het Schrijversprotest dat de laatste maanden in het middelpunt van de belangstelling staat en waarop de schrijvers o.a. hun beroep op staatssteun baseren. Hieraan moet echter onmiddellijk toegevoegd worden dat „het kleine taalgebied" niet hun voornaamste *argument* is, want ook in grotere taalgebieden kunnen dichters en „moeilijke" schrijvers niet van hun pen leven, al valt het hun wel gemakkelijker zich van goedbetaalde nevenverdiensten te verzekeren.

Belangrijker is het argument dat de Staat in het algemeen een aktieve kultuurpolitiek hoort te voeren, een kultuurpolitiek die enerzijds de schrijver in staat stelt kultuur te scheppen en die anderzijds het kulturele bezit beschermt en konsolideert. Het kleine taal-

gebied, dat over 't algemeen kwetsbaarder is dan een groter, maakt het probleem alleen maar dringender, urgenter.

Het is daarom de taak van de staat de belangrijkste uitingen van de kultuur uit het verleden te konserveren en de levende literatuur te stimuleren. Maar wat de staat voornamelijk doet is konserveren, de levende schrijver laat zij alleen de *vrijheid* te schrijven. Maar vrijheid die niet verwezenlijkt kan worden is geen vrijheid. Een invalide heeft niets aan zijn recht op lopen; hij heeft krukken nodig en hij hoort die krukken te krijgen als hij ze buiten zijn schuld niet kan betalen. Zo heeft de kunstenaar kunstbenen nodig. Een invalide die zijn krukken niet krijgt (of zijn invalidenwagentje in de welvaartsstaat) is geen mens maar een halfmens, een schrijver die niet kan schrijven is geen schrijver, al krijgt hij honderd maal toestemming het te zijn. En wie ondanks alles wel kans ziet te schrijven, maar er niet voor betaald wordt is een onvrije die uitgebuit wordt, een kulturele koelie die afgescheept wordt met een foto in de krant plus een dosis valse romantiek. Over de schade toegebracht aan zijn gezondheid tengevolge van veelvuldige overwerktheid praten we dan maar niet.

Staatssteun dus, geen *staatsbemoeienis*. Er zijn enkele hardnekkigen, die het verschil hiertussen niet wensen te zien. Want het is merkwaardig dat tientallen beroepen en instellingen van staatswege gesteund worden zonder dat er één stem tegen verheven wordt, maar nauwelijks betreft het de letterkunde of onmiddellijk treedt bij enkelen de bekende „bekommernis" op. Met het oog op Frankrijk en Duitsland gericht, vergeten zij dat wij nog altijd in een democratisch geregeerd land leven. Zij vergeten dat iemand die meent onrecht te zijn aangedaan altijd een beroep kan doen op de volksvertegenwoordiging, evenals op de publieke opinie, die verdeeld ligt over talrijke verschillend gerichte publiciteitsorganen.

En als de vrijheid van meningsuiting nu eens zou verdwijnen voor de publiciteitsorganen en het parle-

ment zou afgeschaft worden? Wel, het spreekt vanzelf dat dan ieder onafhankelijk schrijversschap zondermeer onmogelijk zou zijn. Het enige dat een schrijver dan kan doen is zich terugtrekken en weer Shakespeare gaan vertalen, zoals dat gebeurt in de oosteuropese landen.

Wat echter een stipendiant op dit moment kan overkomen is uitsluitend:

a. er worden voorwaarden gesteld en hij trekt zich terug;

b. de regering houdt het stipendium in omdat zijn werk haar niet aanstaat.

In beide gevallen is de schrijver even ver als toen hij begon. Maar in beide gevallen ook zullen zijn collega's, de volksvertegenwoordiging, de publiciteitsorganen hun stem verheffen, zoals dat gebeurd is toen de minister van O., K. & W. éénmaal na de oorlog eigenmachtig is opgetreden door een reisbeurs te weigeren voor een werk dat hem niet zinde; eenmaal is geprobeerd subsidie te onthouden aan een literair tijdschrift en sindsdien hoedt men er zich voor dezelfde blunders opnieuw te begaan.

Overigens heeft het actiecomité „Schrijversprotest" een afzonderlijke stichting voorgesteld, die op soortgelijke wijze zou moeten funktioneren als de Stichting Z.W.O. Deze stichting zou de stipendia en additionele honoraria moeten toekennen, waardoor staatsinmenging vrijwel uitgesloten is en zeker wat betreft de bemoeienissen met individuele auteurs. Maar ook wanneer deze stichting niet geaksepteerd zou worden, zou de keuze niet in de eerste plaats komen te liggen bij een regeringsinstantie, maar bij een keuze- of ballotagecommissie, die voornamelijk gevormd zal zijn door vertegenwoordigers van de letterkundigen zelf.

Daarom staatssteun (voor wie wil) en geen staatsbemoeienis (omdat *niemand* dit wil).

Nico Wijnen

NOEM DIT GEEN WAANZIN

noem dit geen waanzin
of angsten sluipend in de nacht
neen, dit is gezien
in het heldere morgenlicht
alle beelden scherp
duidelijk kenbaar

een kind op de fiets
een hippende mus
de bakker aan zijn kar
de buurvrouw de markies neerlatende
een zich lui rekkende kat

de tijd alleen is onbepaald
het kan zijn
misschien
nog lezende dit schrift
ergens één beweging
en dan

dan niets meer
niets

dat is de waanzin
duidelijk zichtbaar in de heldere morgen

ZEVEN HONDEN

honden
zeven honden
huilen in de holte van haar buik
rukken aan de ketting
janken om haar bloed

in haar dijen ademen hun kelen hijgend
speekselleklkend
tandgeslagen om de strot

dit wordt een vluchten voor
begerige jagers
een hazennest zacht dons
kapotgebeten kuikens van het korhoen
veren in het struikgewas
droppels op de bladeren

grijs van morgennevel
dauwlekkend
een mes in de liezen
wacht de jager
parelwit koudsteen vuurslags
doodsklaar

BUITENSPEL

ik keek
's nachts voor een overweg staande
naar het rangeren van een trein
de vuurgloed op de locomotief verlichtte het terrein
de machinist hanteerde handels en kranen
reageerde hangende in het raam
op het fluiten uit het donker
op het zwaaien van een lantaarn
op de rode en groene signalen
ik leunende op de neergelaten palen
voelde mij te veel

Inne de Jong

KERK EN KERNWAPENS

REACTIES VAN PERS EN POLITICI

De boodschap van de synode van de Nederlands Hervormde Kerk, in juli 1962 met bijna algemene stemmen aanvaard en in september bij Boekencentrum N.V., Den Haag, als brochure verschenen (93 bladzijden), heeft een enorme stroom van reacties opgeroepen. En de stroom rijst al meer en meer. Op zichzelf al een bewijs van de dwingende actualiteit van het synodale geschrift. Ook in kringen waar tot nu toe een angstige stilte over deze kwestie heerste, is het zwijgen verbroken. Men kan er niet meer tussen uit: de synode van de grootste protestantse kerk heeft kleur bekend op een wijze, die dwingt tot kleur bekennen. Niet alleen in krant en tijdschrift, maar ook in het parlement. Bij het jongste debat over de begroting van Buitenlandse Zaken in de Tweede Kamer waren de vurige verzekeringen van veel sprekers, van uiterst rechts tot P.v.d.A., aangaande onze lotsverbondenheid met de NAVO en de onmisbaarheid van de atoombom, niet gericht tegen een kwantitatief te verwaarlozen politieke minderheid, maar ongetwijfeld tegen de rustverstorende synode.

De kaarten komen op tafel en de scheiding der geesten loopt dwars door alle kerkelijke, politieke en levensbeschouwelijke groepen heen. Pieter 't Hoen van Het Parool en professor Zuidema van de V.U. pleiten beide, zonder of met God, even heftig voor de atoombewapening; de redactie van De Groene en professor Brillenburg Wurth van het Gereformeerd Weekblad staan naast elkaar in hun waardering voor het nee van de synode, al schrijven ze elk uit een eigen achtergrond. Er voltrekt zich hier een merkwaardige ironie

van de geschiedenis, waarbij eersten de laatsten en laatsten de eersten worden.

Nog hoor ik een gevierde rode dominee voor een hevig klappende menigte in de dertiger jaren zeggen: En weer zijn het de gesmade socialisten die de strijd aanbinden tegen de duistere macht van het militarisme en de wapenen der barbaren afwijzen. En weer is het de Kerk, draagster van een universele vredesboodschap, die verstek laat gaan —. Het kan verkeren. De niet meer gesmade socialisten aanvaarden vandaag in een vermilitariseerde wereld het nucleaire massale verdelgingswapen, de oude volkskerk spreekt er haar anathema tegen uit en treedt naar voren als nonconformiste bij de gratie Gods. Ook wie het met haar standpunt niet eens is, zal hier een opvallende rolverwisseling moeten constateren.

Heeft de synode, die een aanhoudende onrust ontketende, dan provocerend en irriterend gesproken, of fantastische dwaasheden verkondigd? Geen eerlijk tegenstander zal dit beweren. Zij spreekt, op grond van haar belijdenis en verwachting en haar trouw aan de aarde, bewogen en zakelijk vanuit de situatie van vandaag. Een situatie die Kennedy op een vergadering van de V.N. in 1961 in deze woorden scherp heeft getekend:

> „Vandaag moet elke aardebewoner rekening houden met de dag, dat deze planeet niet langer bewoonbaar zal zijn. Iedere man, vrouw of kind leeft onder een nucleair zwaard van Damocles, dat hangt aan de dunst mogelijke draad die iedere minuut kan breken door een ongeluk, een misrekening of waanzin".

Intussen is de politieke praktijk aan beide zijden: steeds meer en gevaarlijker atoombommen hangen aan de dunne draad die op breken staat.

Deze trieste werkelijkheid heeft de synode tot spreken gedwongen. Na een uitvoerige en ter zake kundige analyse van aard en ontwikkeling der kernwapens, hun allesvernietigende uitwerking en hun volkomen onbruikbaarheid, komt zij tot de conclusie,

die een storm heeft doen opsteken:

„Op grond van wat wij over de vredestaak van de kerk en de aard van de kernwapens hebben gezegd, mag de kerk dan ook niet anders doen dan een radicaal neen tegen de kernwapenen uitspreken. Het is immers op geen enkele manier duidelijk te maken, dat deze absolute vernietigingsmiddelen nog als wapenen zouden kunnen worden erkend, die in de strijd tegen welk onrecht ook zouden zijn te gebruiken –"

„ – Wij zijn van oordeel dat het neen tegen de kernwapenen een neen zonder ja's moet zijn".

En dan op blz. 44:

„Wat men in de wereld reeds nu zeker moet weten van de christenen en van de kerk is, dat zij van oordeel zijn, dat de kernwapenen ook in het uiterste geval niet gebruikt mogen worden en dat christenen het niet voor hun aan het Woord en de beloften Gods gebonden geweten zullen kunnen verantwoorden aan zulk een oorlog met kernwapenen hun medewerking te geven. Dit moet nu reeds gezegd en nu reeds geweten worden."

Hier is geen woord Frans bij en het is deze ondubbelzinnige uitspraak, die vooral de ongenuanceerde NAVO-politici, van orthodox-christelijk tot atheïst, in het geweer heeft gebracht. Hier duikt aan de horizon de reële mogelijkheid van een conflict kerk-staat op en de controverse tussen een kerk, die zo spreekt en de huidige totalitaire geweldsideologie is reeds acuut. Hier kenteren plotseling tradities van vele eeuwen.

Er komen meer uitspraken voor in het synodale rapport, die deze kentering accentueren. Ik citeer er twee:

„Het is christenen niet geoorloofd, wat hun door de Overheid, b.v. bij monde van leidinggevende militaire strategen en hun wetenschappelijke medewerkers als noodzakelijkheid opgedrongen wordt, zonder meer te aanvaarden als volgende uit de opdracht en volmacht, die haar door God is gegeven." (blz. 52).

En op blz. 53:

> „Teveeel bestaat nog de neiging de staat en het handelen van de staat, vooral met betrekking tot de handhaving en verdediging van haar souvereiniteit, zo eigensoortig te zien, zo bovenmenselijk, dat men meent alle zedelijke maatstaven te mogen laten varen".

In rustiger tijden kan men het met deze uitspraken, waar heel wat dynamiet in zit, vrijblijvend eens zijn, maar in de eigen situatie van vandaag en in verband met de onvoorwaardelijke verwerping van de kernwapens door de synode, wekken ze onbehagen en verontrusting.

Staatssecretaris Calmeijer heeft dan ook niet lang op zich laten wachten en heftig gereageerd. Maar de vorm van zijn protest en het adres waaraan hij het richtte, bevorderen juist het conflict, waarvoor hij vreest. Hij heeft zich nl. als lid van de Hervormde Kerk met zijn bezwaren niet tot zijn synode gericht, maar buiten haar om, als „een met overheidsgezag over een gedeelte der strijdmacht beklede Christusbelijder" een brief gericht aan de hoofdlegerpredikant, waarin hij de kerkelijke uitspraak bestrijdt en met de opdracht dat zijn protest ter kennis van alle legerpredikanten zal worden gebracht. De zaak wordt nog gecompliceerder, als men bedenkt, dat de legerpredikanten steeds als dienaren van de kerk zijn beschouwd. Men heeft zich onmiddellijk afgevraagd: wie spreekt hier nu, de gezagsdrager of de Christusbelijder? En wanneer het eerste het geval is, omdat hij hier een eventuele aansporing tot massale dienstweigering ontdekt, waarom moet de Christusbelijder er dan aan te pas komen?

Het Kamerlid Lankhorst heeft minister Visser gevraagd: hoe zit het nu met die brief? Het antwoord was duidelijk: dat was een dienstschrijven. M.a.w.: niet het gemeentelid, maar de gezagsdrager Calmeijer richt zich, als orgaan van de staat, tot de legerpredikanten, om een kerkelijke uitspraak te ontzenuwen. Minister Visser is het met de strekking van de brief

eens maar wenst niet te treden in een beoordeling van de religieuze motieven. Hoofdzaak is, dat de synode fout is en dat het staatsgezag gehandhaafd moet worden. En hiermee wordt dan in principe een conflict opgeroepen, dat achter het ijzeren gordijn dikwijls acuut is en als een van de gevaren wordt beschouwd, waartegen de vrije wereld zich met atoomwapens moet beschermen.

Jammer, dat de heer Calmeijer zich in zo'n dubieuze onhoudbare positie heeft gemanoeuvreerd, want men kan hem de verdienste niet ontzeggen, dat hij het synodale schrijven zeer ernstig heeft genomen.

Minister-president De Quay heeft het ook nodig geoordeeld in de Eerste Kamer stelling te nemen tegenover de synode, maar zijn toon is hoffelijk. Een poging, om iets goed te maken van het averechts effect dat een onbesuisde staatssecretaris bereikte?

Mr. Heldring van „Dezer dagen" noemt in de N.R.C. van 16 oktober '62 de boodschap van de Synode „een revolutionaire gebeurtenis van de eerste orde", omdat de Kerk zich met dit besluit „vrijgemaakt heeft van de laatste resten van vereenzelviging met de bestaande orde". Naar zijn gevoelen is met het geschrift van de synode een zeer moedige en zeer radicale keus gedaan en heeft zij „uit Christus' boodschap de enige juiste consequenties getrokken ten aanzien van het vraagstuk der kernwapenen". Voor de christelijke regering „moet de kerk (voor het eerst sinds anderhalf millennium!) bijna staatsgevaarlijk schijnen. Hier is eindelijk eens niet geprobeerd de kool van Christus' boodschap en de geit van een van nature naar zelfhandhaving strevende maatschappij (en kerk!) te sparen!"

In een tweede artikel van dezelfde journalist in de N.R.C. van 28 december '62 waait de wind uit een andere hoek en de lyrische instemming met de synode, die „uit Christus' boodschap de enige juiste consequenties heeft getrokken" wordt aangevuld met een warme sympathie voor het standpunt van de christenpoliticus prof. Patijn, die deze consequenties zeer beslist verwerpt en ze in woord en geschrift bestrijdt.

Deze lichtvoetige dialectiek van Mr. Heldring, hoe boeiend ook bedoeld, is m.i. niet geheel adequaat met de ernst van het probleem en het peil van de synodale argumentatie.

De socialist prof. dr. C. J. Patijn dan. — Hij staat met de meerderheid van de Partij van de Arbeid op het rechtlijnige standpunt van de Nederlandse regering ten aanzien van de NAVO en de atoombewapening. Hij is het wel met de synode eens, dat de atoombom nooit gebruikt mag worden en dat een kernoorlog „moreel ondraaglijk" zou zijn. Maar hij heeft al zijn hoop gericht op de balance of power als enige reële mogelijkheid voor een toekomstige vreedzame coëxistentie en uiteindelijke ontwapening. Wij moeten vanuit deze situatie stap voor stap verder gaan en bijvoorbeeld trachten de Sowjet-Unie los te wikkelen uit haar marxistische geschiedenis-conceptie. Hij verwijt de synode dat ze met haar radicaal nee tegen de kernwapenen „uit de geschiedenis springt". Een merkwaardig argument tegenover een geschrift dat bedoelt de alarmklok te luiden over een wereld, die met 70.000 megaton atoomdood dreigt en via een ongeremde nucleaire bewapeningswedloop bezig is uit de geschiedenis te springen. (Het kan elke minuut gebeuren, zegt Kennedy.)

Volkomen oninteressant zijn de uitvallen en insinuaties tegen de synode, en en passant tegen de V.N., van Pieter 't Hoen in Het Parool van 17 november '62. Hij beschuldigt de synode van klassiek-marxistische sympathieën, noemt de V.N. (die volgens het kerkelijk geschrift onvervangbaar werk verrichten) een machteloos slagveld van allerlei soorten van demagogie en vertelt, dat er hier maar één werkelijk vraagstuk voor de kerk hoorde te zijn: de Sowjetbom. Het artikel is één manifestatie van apert onbegrip omtrent de Kerk, haar belijdenis, haar boodschap, omtrent de V.N. en nog enkele andere zaken.

De Groene Amsterdammer vindt de uitspraak van de synode „meer dan gelukkig", maar meent dat men het effect niet moet overschatten. Het zou beter ge-

weest zijn, dat de synode haar betoog had samengevat in een kanselboodschap, die in alle kerken zou zijn voorgelezen en in gedrukte vorm aan de bezoekers uitgereikt. Ook is het geschrift niet radicaal genoeg. Niet alleen het deelnemen aan een kernoorlog, maar ook de medewerking aan zijn voorbereiding is onverenigbaar met het christelijk geweten. „Dienstweigering lijkt ons het enige antwoord dat een fatsoenlijk (christen) mens kan geven".

Hoogst belangrijk tenslotte zijn twee artikelen van prof. G. Brillenburg Wurth in het Gereformeerd Weekblad. Behoudens detailkritiek staat hij overtuigd achter de mening van de Hervormde Synode. Dit is daarom zo ongemeen belangrijk, omdat men in 't algemeen in gereformeerd-anti-revolutionaire kringen fel afwijzend reageert. Van prof. Zuidema is bijvoorbeeld de strijdkreet: *met God en de atoombom!* En een Gereformeerde Synode heeft enkele jaren geleden nog verklaard, dat er met de atoombom niets bijzonders aan de hand was. De verstarring in die kringen betreffende het allesbeheersende probleem van onze tijd is lang niet meer representatief voor alle gereformeerden en prof. B. Wurth geeft aan de groeiende verontrusting duidelijk stem. Dat zal ongetwijfeld gevolgen hebben. Het betoog van prof. B. Wurth is niet alleen bewogen, maar ook van een indringende argumentatie. Hij signaleert o.a. de door sommige bestrijders gemaakte afleidingsmanoeuvre: wij dreigen alleen met de bom, wij zullen hem nooit gebruiken. En hij verwijt hun, dat ze op de kern van het synodale geschrift eenvoudig niet ingaan.

Uit de stapel commentaren (een fractie maar van het geheel) die hier naast me liggen, heb ik slechts een kleine greep gedaan en de respectievelijke standpunten kon ik in de beschikbare ruimte maar summier aanduiden. Er blijkt in elk geval reeds uit, dat de Hervormde Synode met haar anathema tegen de atoomwapens een algemene beroering heeft gewekt. Hier is iets gebeurd, dat de bekende politieke „doorbraak" in betekenis en misschien ook in zijn gevolgen, ver over-

treft. De kritiek van de medestanders richt zich vooral op de aanbeveling van de synode om de conventionele wapens te versterken en haar zwijgen over de houding van de christen tegenover de voorbereiding van een kernoorlog. Zij heeft intussen al gezegd, dat dit haar laatste woord niet is. En voorlopig is zij al radicaal genoeg.

Wat de tegenstanders betreft, moet ik prof. Wurth bijvallen, als hij klaagt, dat ze op het kernpunt van het synodale geschrift niet ingaan. Op de vraag nl., of het doel, welk doel dan ook, alle middelen heiligt, zelfs het meest duivelse. Evenmin komt die andere essentiële kwestie aan de orde, waarop prof. Röling herhaaldelijk wijst: dat het massaal vervaardigen van en dreigen met kernwapens op zichzelf al het oorlogsgevaar vergroot en de geesten vergiftigt. Dit wapen is de mens uit de hand gelopen. Het volgt zijn eigen wetten en heeft zijn eigen dynamiek, die zijn meester meesleept, zodat er vandaag koelbloedig gediscussieerd wordt over de vraag, welke strategie eventueel de wijste is: de ene, die het westen in eerste instantie 25 miljoen doden kost, of die andere, waarbij hier 215 miljoen doden zullen vallen bij de eerste slag. Ook de vraag, hoe men uit de situatie van een aanhoudende bewapeningswedloop „stap voor stap" tot ontwapening kan komen, krijgt geen antwoord.

In het algemeen redeneert de synode reëler, zakelijker en dynamischer dan haar bestrijders, die het dikwijls op abstracties en axioma's en op de bekende NAVO- en vrije wereldideologie houden. Daarbij lijkt mij hun hoofdargument het zwakst: het bekende machtsevenwicht, dat onvoorwaardelijk gehandhaafd moet worden. Dit evenwicht is nl. al lang verbroken. Amerika heeft een enorme nucleaire voorsprong op Rusland. De N.R.C. schat de verhouding op 8 : 1 en minstens 3 : 1, Het Parool op 5 : 1. In dit verband zijn waarschuwingen aan het adres van de synode, dat haar standpunt het machtsevenwicht ernstig zou aantasten kreten ins Blaue hinein. Ik vraag mij af, hoe politici die het synodale geschrift als irreëel en onbruikbaar verwerpen, hun eigen stelling kunnen bou-

wen op een fantasie, die met de werkelijkheid spot. Kan dit bedrijfsblindheid zijn?

De synode heeft het adembenemende vraagstuk zeker niet uitgeput, maar haar overtuiging is zo ernstig en haar argumentatie zo reëel, dat zij minstens recht heeft op een adequate bestrijding.

Th. van Tijn

DE EUROPESE BROKKEN

De krisis in de „Atlantische" politiek is tot een klimax gebracht door De Gaulle's dubbele „neen" tot de „Angelsaksen". Hij was niet geïnteresseerd in een multilaterale atoommacht waarin „zijn" „force de frappe" zou moeten ondergaan, zo liet hij Kennedy weten, — en hij zou niet dulden dat Engeland zou toetreden tot de Europese Ekonomische Gemeenschap, aldus zijn boodschap aan Macmillan. Vervolgens sloot hij Adenauer in zijn armen en werd zijn akkoord met de Westduitse Bondskanselier wereldkundig, althans de mantel van dat akkoord. De inhoud ervan is een kwestie van technisch en geheim overleg tussen de deskundigen der betrokken staten, vooral tussen hun militaire deskundigen.

Kennedy en De Gaulle.

Wat dit alles te betekenen heeft? Het gaat om pogingen tot een herschikking van de politieke verhoudingen binnen de „Atlantische wereld". Kennedy heeft er reeds tijdens zijn verkiezingskampagne geen geheim van gemaakt, dat hij zich tegen een dergelijke herschikking — toen door Eisenhower overwogen vooral

op aandrang van zijn generaal Norstad, NATO-bevelhebber te Parijs — zou verzetten. Kort en goed komt Kennedy's standpunt hierop neer: het atoomzwaard dient, wat het Westen betreft, in onze handen te blijven, — de bondgenoten zijn ondergeschikt en mogen slechts konventionele strijdkrachten bezitten. Eén vinger aan de trekker, zo zei hij, en dat moet de mijne zijn.

Het standpunt heeft de verdienste van duidelijkheid, maar dat geldt niet minder van dat van president De Gaulle. Eerst wenste hij de NATO onder driehoofdige heerschappij te stellen — de V.S., Groot-Brittannië en Frankrijk. Die vlieger ging niet op. De Gaulle wist waarom: te weinig macht. De ontwikkeling van een eigen atoommacht, hoe ridikuul ook in vergelijking met de atoomwapenarsenalen der groten, moest dienen om Frankrijk een chantagemiddel in handen te geven tegenover de grote broer. En verder bouwde hij aan een kombinatie met andere Europese staten, om een „blok" in de NATO te kunnen vormen teneinde *de facto* het Franse mede-leiderschap te vestigen. Hij heeft waarlijk geen doekjes gewonden om die intenties, noch heeft hij verbloemd dat een Frans-Westduits samengaan de kern was van die politiek.

De Gaulle en Macmillan.

De vraag is nu, of hij werkelijk ook een tijdlang de mogelijkheid heeft willen openhouden, om in dit samengaan ook Groot-Brittannië te betrekken. Het lijkt onwaarschijnlijk, om de eenvoudige reden dat een Brits toetreden tot een binnen-Atlantische kombinatie er de zin van zou hebben gewijzigd: van een Frans leiderschap in een oppositie-kartel tegen de V.S. zou weinig zijn overgebleven. Ondertussen is het wel waarschijnlijk, dat De Gaulle, zonder ooit serieus te hebben gedacht aan een toelaten van Engeland tot zijn komplot, wèl heeft getracht Engeland zo lang als het zou gaan aan de lijn te houden, teneinde de V.S. grotere moeilijkheden te bereiden en zo mogelijk ook te kunnen profiteren van Engelands prestaties op het gebied van de produktie van atoomwapenen en hun transport-

middelen. Hij meende de Brusselse onderhandelingen inzake het Britse toetreden tot het Verdrag van Rome lange tijd te kunnen rekken, daar de Britse regering in elk geval zou stuiten op voorwaarden, die voor haar moeilijk aanvaardbaar zouden zijn. Hangende die onderhandelingen zou Frankrijk voldoende vat op Engeland hebben om het in politiek opzicht althans een tijdlang halverwege mee te krijgen, — aldus ongeveer moet de Franse redenering geweest zijn ten aanzien van Groot-Brittannië.

Macmillan en Kennedy.

Dit nu is mislukt. Macmillan aanvaardde praktisch alle Franse ekonomische eisen, waaronder vele die voor de bevolking van Groot-Brittannië en voor die van het Gemenebest onaanvaardbaar behoorden te zijn en tot voor kort ook nog waren. Vanwaar deze toegeeflijkheid ten aanzien van het Europese ekonomische protektionisme, dat, indien onverdund gehandhaafd, het Britse Gemenebest uit de voegen zou hebben gerukt en rampspoed voor de Britse konsument zou hebben betekend? Hij spekuleerde erop, dat dit protektionisme na Engelands toetreding tot de E.E.G. niet lang gehandhaafd zou kunnen blijven. Het enige wat hij in Brussel nog liet bepleiten was daarom een voldoende lange overgangstermijn voor de toepassing van het dreigende E.E.G.-buitentarief, — een termijn namelijk die lang genoeg zou zijn om dat tarief af te breken vóór het voor Engeland effektief zou worden. Hij rekende daarbij op de Amerikaanse handelspolitiek. Kennedy immers had zich, juist met het oog op Britse toetreding tot de E.E.G., laten machtigen drastische wederzijdse tariefsverlagingen overeen te komen met de aldus uitgebreide Euromarkt. En de V.S. beheersen een zo groot deel van de wereldhandel, dat de uitgebreide Euromarkt onder zeer zware pressie gezet kon worden. Voorts zal ekonomische besluitvorming in de E.E.G. — als de eerste fasen van dat verdrag verstreken zijn — met een gequalificeerde meerderheid van stemmen tot stand komen, zodat Engeland Frankrijk binnen de E.E.G. in een minderheidspositie zou kunnen

drijven met name ten aanzien van het buitentarief. Zó mochten de Britse en Amerikaanse regeringen hopen intijds de E.E.G. te kunnen openbreken in een gekombineerd offensief van binnenuit en van buitenaf, om te komen tot een soort van Atlantische vrijhandelszone: juist het tegendeel van een protektionistische E.E.G., door hoge buitentarieven van de overige wereld afgezonderd.

Nog dreigde een kink in de trans-Atlantische kabel te komen door Kennedy's „harde" politiek ten aanzien van zijn bondgenoten, Engeland niet uitgezonderd. Kennedy bereidde de Britse regering de onaangename verrassing van de stopzetting van het Skybolt-projekt, eertijds opgezet om raketten vanuit snelle vliegtuigen te kunnen lanceren, maar technisch alweer achterhaald door de Polaris-annex-atoomonderzeeër. De Skybolt, met zijn geringere draagwijdte, zou nog vanuit Europa gelanceerd moeten worden en een Britse bewapening met dit tuig (en eigen atoomkoppen erop) zou militair nog zin hebben, terwijl Engelands politieke pretentie van „onafhankelijke" atoommogendheid via de beschikking over de Skybolts gehandhaafd kon blijven, althans kon lijken. Die schijn nu werd door Kennedy hardhandig vernietigd toen hij stopzetting van het Skybolt-projekt gelastte. Maar Macmillan toonde zich in een geïmproviseerde konferentie met Kennedy (te Nassau op de Bahama-eilanden) soepel genoeg. Hij stemde erin toe dat de overschakeling op Polaris-onderzeeërs zou plaatsvinden, mits Kennedy hem maar een vliesdun schaamdoekje tegen zijn eigen backbenchers zou verschaffen door de hoop op een „eigen" Britse Polarismacht-in-de-toekomst voorlopig te laten bestaan. De Brits-Amerikaanse samenwerking werd erdoor gered.

Daarmee was voor De Gaulle de kous natuurlijk af. Het was een aardig spel geweest Engeland aan de lijn te houden en te zien in hoeverre men het tegen de V.S. kon uitspelen; maar Engeland toelaten tot de Euromarkt waar het onmiddellijk als Amerika's stormram tegen het buitentarief zou fungeren, terwijl de nagestreefde Franse leiding in de E.E.G. zou kunnen

worden vervangen door een Franse minderheidspositie-zonder-veto, — dát was de bedoeling niet. Het akkoord van Nassau, dat de hoop op een Brits-Amerikaanse ruzie de bodem insloeg, deed voor De Gaulle de deur dicht. Restte hem, als hij een kombinatie wilde maken die Amerika onder druk zou moeten zetten, maar één mogelijkheid: de Britten openlijk bruskeren. Inzake de toelating van nieuwe leden tot de E.E.G. heeft hij immers wél een veto, — en dat gebruikte hij.

De Gaulle en Adenauer.

Hiermee is de Brits-Amerikaanse politiek ten aanzien van het openbreken van de E.E.G. voorlopig mislukt. Overigens is er vooralsnog evenmin sprake van Franse politieke winst; de noodzaak om plomp een einde te maken aan de Brusselse onderhandelingen sproot immers voort uit een politieke tegenslag voor de Fransen: dat zij er niet in slaagden Engeland aan het lijntje te houden en enigszins tegen Amerika uit te spelen. Nee, de enige partners in de lieflijke Atlantische familie die zonder meer kunnen spreken van politieke winst (maar zij zwijgen wijselijk) zijn de Westduitsers.

Voor Adenauer betekent het Frans-Westduitse verdrag zelfs min of meer de kroon op het werk van zijn oude dag. Dat werk was: Duits machtsherstel te verkrijgen na de volkomen nederlaag en verknipping van het Reich van de Nazi's in 1945. Hij begreep van meet af aan dat de Duitse kans tot machtsherstel gelegen was in de onenigheid der overwinnaars uit de tweede wereldoorlog. Op deze zeer eenvoudige gedachte was zijn politiek gebaseerd: hoe meer koude oorlog, waarin wij frontgebied zijn, hoe meer de Amerikanen ons nodig zullen hebben. Zo verkreeg West-Duitsland eerst zijn staatsorganisatie en vervolgens zijn legerorganisatie, zij het ook „onschadelijk" gehouden doordat deze zou zijn ingevoegd in de NATO en er een verbod van A.B.C.-wapenen werd afgekondigd. Desondanks werd het Westduitse leger volgens de nieuwste militaire principes opgebouwd, dat wil zeggen alsof het over tenminste taktische atoomwapenen beschikte. Die zijn

ook in West-Duitsland aanwezig, maar in Amerikaanse handen. Eenmaal zover gekomen werd West-Duitsland de stuwende kracht achter het plan uit de nadagen van Eisenhower, om een Atlantische atoommacht op te richten (de NATO als „vierde atoommacht") onder gemeenschappelijk bevel. Kennedy borg dit plan in de la, wat binnen de NATO nogal tot scènes leidde. Maar was de medezeggenschap over atoomwapenen voor de Westduitsers niet „Atlantisch" te verkrijgen, dan was er altijd nog een andere kans: Frankrijks „force de frappe"-in-opbouw kon heus wel een steuntje in de rug gebruiken. West-Duitsland mag geen atoomwapenen en raketten produceren, maar wat let de Westduitsers om hun kennis en hulpmiddelen ter beschikking van Frankrijk te stellen? Om vervolgens een vér-gaande samenwerking tussen beide legers te entameren? Het is het voor-laatste stadium voor het volledige machtsherstel van Duitsland: alleen zal nog maar nodig zijn hetzij in het Frans-Westduitse verdrag te domineren, hetzij zich eraan te onttrekken als de Westduitse atoombewapening, heimelijk in Frankrijk opgezet, openlijk kan worden bekendgemaakt als uitdaging aan de wereld. *)

Adenauer, De Gaulle en wij.

Zó boos waren sommige trouwe „Atlantisten" op De Gaulle na zijn dubbele „neen", dat zij hem ervan verdenken eenzijdige regelingen met Rusland te zoeken. De ergste beschuldiging die mogelijk is, in hun ogen. Maar zolang Frankrijk vasthoudt aan de samenwerking met West-Duitsland — en daartoe is het gedwongen, zolang het niet wil inbinden tegenover de V.S. — zolang is daarvan uiteraard geen sprake: de Westduitse politiek blijft als altijd gebaseerd op het uitbuiten van de koude oorlog, en dus op het verscherpen daarvan als ontspanning dreigt. Door dit eenvoudige middel kan Adenauer ervoor zorgen dat de V.S. West-Duitsland moeten blijven bijvallen, terwijl het bovendien voor Frankrijk een onmisbare bondgenoot is. Heerlijke positie!

Uiteraard is de grote verliezer bij dit alles de Euro-

pese demokratie, meer in het bijzonder de Europese arbeidersbeweging. Die hebben al veel geleden onder de koude oorlog; zij komen nu onder de hoge bescherming van Adenauer, De Gaulle en Franco. Zouden de demokraten en vooral de socialistische leiders onder hen eindelijk begrijpen, dat slechts een positieve aktie tot ontspanning in de koude oorlog, vooral in Midden-Europa, een ommekeer mogelijk kan maken in dit griezelige proces van opbouw van Westduitse macht en van autoritaire heerschappij in West-Europa?

*) Om te trachten de Europese amokmakers te paaien, wil Kennedy hun alsnog een multilaterale NATO-atoommacht ter zee aanbieden, waaraan zij kunnen meebetalen, maar .... uiteraard met Amerikaans veto als het om het afvuren der raketten gaat. West-Duitsland houdt gaarne ook dit ijzer in het vuur; het tracht bij de onderhandelingen over dit geïmproviseerde plan zover te komen, dat het werkelijke medezeggenschap zal verkrijgen. Het hele plan zal wel niet doorgaan, maar door het in principe te aanvaarden toont Duitsland zijn „goede wil", terwijl de samenwerking met Frankrijk doorgaat.

HET PLAN EEMSHAVEN

Aandacht van onze lezers te vragen voor het plan een nieuwe haven aan te leggen in het Noorden des lands lijkt wel wat buiten de sfeer van belangstelling te vallen die bij die lezers in het algemeen wordt ondersteld. Dat wij die aandacht toch vragen vindt zijn reden hierin, dat dit plan als een bijzonder geval van een algemeen vraagstuk moet worden gezien. Dit vraagstuk is, hoe wij Nederlanders, wier aantal van jaar tot jaar bedenkelijk, volgens sommigen onrustbarend toeneemt, op den duur nog op vaderlandse grond kunnen werken, wonen, leven. Het verheugt ons om die reden ook zeer, dat de heer Oud, die elders de kwestie van dit nieuwe havenplan heeft aangesneden, op ons verzoek hierover voor De Nieuwe Stem iets te schrijven, is ingegaan.

In het Noorden zijn behalve de beschikbare arbeidskrachten ook de zout-, en later vooral de aardgasvondsten, die industrieën naar deze provincies trokken en nog trekken. Voor een deel richten deze industrieën zich op de enige noordoostelijke haven Delfzijl, die echter geen voldoende uitbreidingsmogelijkheden biedt, wat wel het geval zou zijn met een nieuwe haven aan de Oude Wester Eems die blijkbaar eenvoudig en goedkoop is te verwezenlijken.

Van bevoegde zijde wordt de aandacht gevestigd op de al meer naar voren komende gedachte dat na de beëindiging van de thans in uitvoering zijnde grote waterstaatkundige werken een indijking van het Waddengebied overweging verdient. De rentabiliteit van een indijking van het oostelijk Waddengebied zou zeer worden verhoogd en een spoedige uitvoering van dit projekt zou sterk worden bevorderd, als een deel van dat gebied bestemming zou kunnen vinden als woon- en werkgebied rondom een Eemshaven, met daarachter een prachtig recreatiegebied.

Redactie

Met genoegen wil ik U mededelen wat mij in verband met het plan Eemshaven voor ons bijzonder belangwekkend lijkt.

Het plan ken ik — na allerlei omwegen — via een kleine brochure van de — reeds bejaarde — heer B. J. Gelder, die er al lang propaganda voor maakte zonder veel gehoor te vinden. De laatste tijd verandert dit en komt er meer belangstelling. Ook de ontdekking van het aardgas en zijn mogelijkheden is er voor

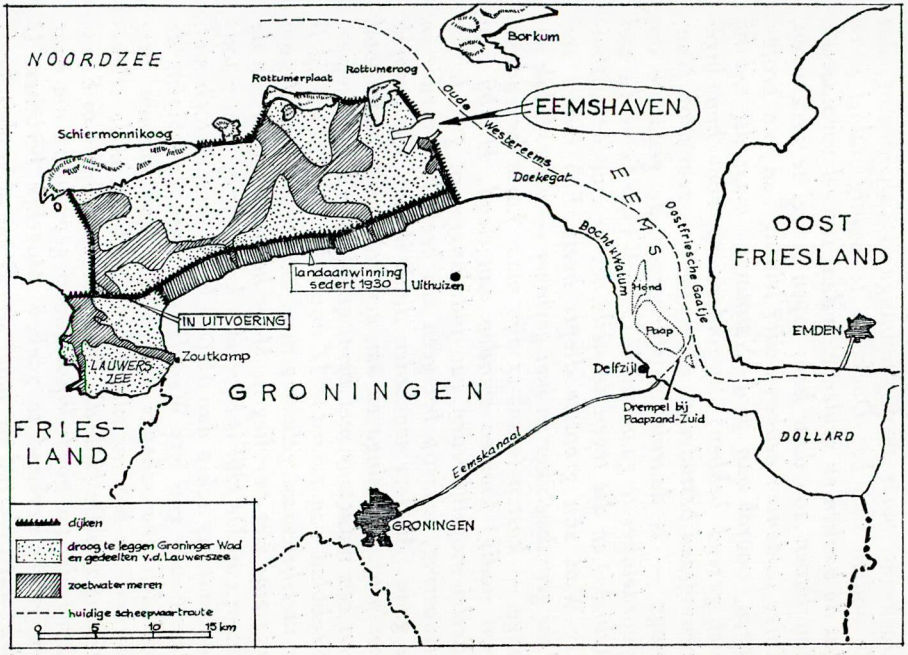
NOORDZEE
Borkum
Rottumerplaat
Rottumeroog
EEMSHAVEN
Schiermonnikoog
Oude Westereems
Doekegat
EEMS
Oostfriesche Gaatje
Bocht v. Watum
OOST FRIESLAND
landaanwinning sedert 1930
Uithuizen
Hond
Paap
IN UITVOERING
EMDEN
Zoutkamp
LAUWERS ZEE
Delfzijl
GRONINGEN
Drempel bij Paapzand-Zuid
FRIES-LAND
DOLLARD
Eemskanaal
GRONINGEN
dijken
droog te leggen Groninger Wad en gedeelten v.d. Lauwerszee
zoetwatermeren
huidige scheepvaartroute
0 5 10 15 km

van betekenis, maar het was niet het uitgangspunt. De man, die het weet, is op het ogenblik feitelijk prof. ir. Nanninga, die — zoals hij zegt — doorwerkt op een gedachte van wijlen dr. ir. Johan van Veen. Dr. Van Veen doelde op een haven aan het Doekegat, maar prof. Nanninga is van mening, dat de bodem van het Doekegat te weinig stabiel is en dat de banken en geulen zich daar te veel verplaatsen. Een haven zou daar kans lopen teveel te verzanden. Enige studenten hebben onder leiding van hun professoren, vooral van prof. Nanninga (maar dit wil hij niet gezegd hebben) dit onderwerp voor hun ingenieursgraad bestudeerd. Als vanzelf — zegt prof. Nanninga — is daaruit voortgekomen de gedachte om Noordelijker te gaan: in de Oude Wester Eems, die wel stabiel is en die tegen de steile oevers van het Uithuizer Wad zijn grootste diepte bezit. Een haven zou daar gemakkelijker en met geringer — betrekkelijk geringe — kosten (want er zijn maar korte havendammen nodig) kunnen worden aangelegd. Hierbij zijn allerlei mogelijkheden van indijkingen en geleidelijke uitvoering, waarop het geen zin heeft hier verder in te gaan. Al deze wijsheden dank ik aan een gesprek met prof. Nanninga en aan een belangrijk onderhoud van een redacteur met hem, gepubliceerd in Elseviers Weekblad van zaterdag 17 november 1962. Delfzijl is er niet helemaal gelukkig mee, omdat men een droom enigszins ziet vervliegen. Maar het onderhoud van de haven van Delfzijl is bijzonder kostbaar en groter tonnenmaat per schip dan 10.000 haalt men er toch niet. Eemshaven zou iets Westelijker liggen en volgens de mededelingen schepen van 60.000 ton kunnen verwerken. Ik heb me niet teveel verdiept in de teleurstelling van Delfzijl (die de verwezenlijking van Eemshaven niet ten goede komt), maar geprobeerd om naar een groter verband te zoeken. Mogelijk herinnert U zich, dat indertijd de jonge dr. Drees al gepleit heeft voor de verplaatsing van een deel van het regeringsapparaat naar het Oosten van het land. Om zoiets wordt natuurlijk altijd eerst gelachen. (Ik herinner me in 1951 in „De Groene" al eens gepleit te hebben voor

een afsluiting van de Amsterdamse binnenstad voor — de meeste — particuliere auto's. „Idioot" zei men toen, maar nu staat dit langzamerhand voor de deur!) De wens van dr. Drees was om het Westen van ons land te ontlasten. Terecht, want we „lopen er vol" langzamerhand. En waarom? Omdat iedereen er heen wil en omdat de mond van onze rivieren de uitlaatplaats par excellence is voor het, goedkope, watervracht-verkeer. Dat dit voor de voorstanders hiervan meteen insluit, dat men verwerkings-industriën, enz. tevens ook aan die mond vestigt, is commerciëel te begrijpen. Maar ons land wil ook — hier komt het mooie woord — „leefbaar" blijven en als men nagaat, dat hierdoor onze kuststrook er vrijwel geheel aangaat voor wat betreft recréatie, enz., en dat men als stedebouwer weet, dat men geen stof en gifdampen verspreidende bedrijven in Holland in het Westen moet situeren, *omdat deze bij de windrichting, die bij ons overheerst* het gehele land vergiftigen, *dan zal men misschien kunnen begrijpen, dat een Eemshaven ons van veel zal kunnen bevrijden. Althans verlichting brengen. Deze ligt n.l. zover Oostelijk en zo goed, dat alle slechte dampen in hoofdzaak over zee en in elk geval ver van de Hollandse bewoners weggevoerd zullen worden. Verbindingen naar het Roergebied — men leze er het interview met prof. Nanninga op na — zijn eenvoudig te maken en voor woongebied, recréatie-gebied, bos-gebied is in verband met de grondgesteldheid ter plaatse te zorgen. Men maakt daardoor Groningen — dat neiging tot ontvolking toont — in allerlei opzicht plezierig om er te blijven. En om er heen te trekken! De lagere lonen daar maken het ook voor de industrie dankbaarder. En: we kunnen het Westen „lucht" geven. Doen we dit laatste niet, dan is dit Westen binnenkort onbewoonbaar. Kennemerland wil al hoge woongebouwen stichten langs de kust (Heeft iemand wel eens uitgerekend hoeveel parkeerterrein — en dus rommel rondom! — zulke gebouwen met de tegenwoordige welvaart vereisen? Men moet dit eens doen en kan zich er dan van overtuigen wat er overblijft van alle fraaie theorieën over „woon-hoog-*

bouw", waardoor we park rondom zouden winnen! We moeten het Westen ontlasten en grondig ook. Het is geen aanblik om de kilometers-lange kust te zien bij Beverwijk, die door de Hoogovens in een atmosfeer als ware men in de hel gezet wordt.

Aan de Rotterdamsche Rijnmond dreigt hetzelfde. Ik gun Rotterdam niets dan goeds, maar Nederland gaat me boven alles. Het kan niet, dat men ons gehele land op de mooiste plaatsen tot een werkplaats maakt, die een verkeerde invloed over ons allen uitoefent. De burgemeester van Rotterdam uit zich wel eens op een wijze, waaruit men op zou kunnen maken, dat men Rotterdam dwars wil zitten. Wie zou daar plezier in hebben. Ik zeker niet. Maar Rotterdam denkt werkelijk te licht over de factoren van „leefbaarheid". Wie, die er lang gewoond heeft, herinnert zich niet de eindeloze ellende met de stank van de „Gekro": een vernietigingsinrichting, die altijd weer de gemeente weet te sussen als het erom gaat de stank nog iets door te laten duren. Al jaren lang worden hele stadsdelen hierdoor bijna onbewoonbaar. Toch wist men nooit onwrikbaar op te treden tegen deze ellende.

Het is mijn overtuiging, dat we moeten proberen de bevolking meer en meer naar het Noorden en Oosten van ons land te laten trekken. Door streken gemakkelijk bereikbaar en aantrekkelijk te maken. Mogelijk kunnen er verwerkende industriën naar het Oosten gebracht worden, zodat men er door de windrichting die overheerst, weinig last van ondervindt. M.i. moet dit veel meer — en veel vlugger — onderzocht worden, want aanstonds is het te laat. Wat stank kan doen, onderga men eens in het lieflijke Veere, waar men zo nu en dan ontvangen wordt in een atmosfeer zo verpestend, dat men haast niet verder wil. Door één klein industrie'tje!

We zijn één groot land en niet een kuststrook met een achterland. Het achterland moet ook aangenaam gemaakt worden en gewild. Het kan hierbij niet meer gaan om regionale kwesties, maaar om planologie in het groot: in het allergrootst! Heel Holland één stad

als het kan, maar met fraaie „tuinen" en redelijk over het geheel verdeelde „accessoires". Met een vrije kust: 's zomers voor recreatie en 's winters als een gezondheidsbarrière, waaruit we indirect onze reserve op kunnen doen.

Een steentje daartoe kan Eemshaven zeker bijdragen. Lely heeft lang moeten zeuren om zijn Zuiderzee droog te kunnen krijgen. We leven sneller tegenwoordig en hebben niet meer de tijd van toen. Moge — in het belang van ons allen — prof. Nanninga spoediger succes boeken!

J. J. P. Oud

ANTWOORD AAN PROF. DELFGAAUW

In zijn artikel „Over Kritiek" in De Nieuwe Stem van februari j.l. maakt Delfgaauw mij verschillende verwijten n.a.v. mijn „Is het socialisme nog progressief?" (N.S. aug. '62) en „Van literaten en prietpraters" (N.S. sept. '62).

Ik wil ze hier punt voor punt kort beantwoorden.

1. Mijn stelling was, dat Brongersma instemming had betuigd met het feit, dat in Portugal de leden van de Nationale vergadering een verklaring moeten tekenen, waarin zij zich onderwerpen aan de aldaar gevestigde maatschappelijke orde.

Delfgaauw beweert nu: „In feite (waarom niet letterlijk en volledig geciteerd? C. W. R.) schreef Brongersma dit „niet onlogisch, maar wel onjuist" te achten, . . ."

Welnu lezer, houdt U vast:

Op p. 84 van „De Opbouw van een Corporatieven Staat. Het Nieuwe Portugal" lees ik:

„. . . . volgens art. 9 moeten alle candidaten een schriftelijke verklaring afleggen, dat zij zich onderwerpen aan de fundamentele beginselen van de gevestigde maatschappelijke orde, iets wat ongetwijfeld veel verder gaat. **Onjuist of onlogisch is dit echter naar mijn mening niet.** (Vet van mij, C. W. R.) . . . . Van een staat, die op bepaalde principes berust, kan men niet verwachten, dat hij aan zijn tegenstanders de gelegenheid biedt, om deze principes terzijde te schuiven".

In zijn door mij genoemd stuk aan de andere redaktieleden van Socialisme en Democratie weigert B. zich van de vetgedrukte, en ook toen door mij gewraakte, passage te distantiëren, hem verdedigende tegen mijn kritiek door de betreffende maatregel van Salazar nota bene in hetzelfde licht te plaatsen als een eventueel verbod van de C.P.N. in òns land. (Hij zegt daarna dat op laatstgenoemd verbod in beginsel ook niets zou zijn aan te merken, maar dat hij er om tactische redenen niet voor is.)

Ik daag D. uit, de gehele op dit onderwerp betrekking hebbende passage uit dit stuk, benevens die over Franco, letterlijk te publiceren. (Mijn eigen doorslag ervan zond ik op diens verzoek aan de heer O. Noordenbos, die hem mij nog niet terugzond.) Mogen wij misschien ook weten, waaraan D. zijn „citaat" van vijf woorden heeft ontleend?

2. Over mijn citaat van B., waarin deze zegt:

„Het was even vanzelfsprekend, dat ketters vervolgd, hun propaganda verboden en hun bijeenkomsten uiteengejaagd werden, als het in onze dagen vanzelfsprekend is, dat nationaal-socialistische propaganda en bijeenkomsten verboden zijn. Elke samenleving vecht tegen de machten, die haar grondslagen aantasten."

valt D. eveneens. B. zou hier alleen een „historische situatie" beschreven hebben. Wanneer ik dus voortaan over Hitler-Duitsland schrijf: „Het was even vanzelfsprekend, dat anti-nazi's vervolgd werden als het in onze dagen vanzelfsprekend is dat dieven en moordenaars worden bestreden. Elke samenleving vecht tegen de machten, die haar grondslagen aantasten.", dan beschrijf ik dus blijkbaar een historische situatie, en geef geen eigen standpunt weer. Ik „begrijp, hoe in een zeker stadium van de maatschappelijke ontwikkeling bepaalde misstanden kunnen voorkomen . . ."

Reeds eerder, in De Groene van 4-8-'62, citeerde ik B. op dit

en enkele andere punten. Na toezending van het betreffende artikel aan B. antwoordde deze letterlijk: „Een aanval op mij houdt de bedoelde passage niet in. U bestrijdt immers mijn uitspraken niet, doch qualificeert ze alleen." (Ik had ze semi-fascistisch genoemd.)

Wáár uit de contekst blijkt eigenlijk, dat B. geen eigen mening geeft? Dat hij zichzelf even verder gedeeltelijk weer tegenspreekt, pleit voor hem (maar niet voor zijn intelligentie). Dat B. zijn woorden wat verzachtte heb ik vermeld, maar een zo ontstellende uitspraak kan feitelijk door niets meer worden goedgepraat.

3. „. . . de onbegrensde vrijheid van denken werd daarom de inleiding tot de felste aanval op het denken zelf, die de geschiedenis der wijsbegeerte ooit kende. Het begon met de Reformatie, toen men het vrije onderzoek verheerlijkte, . . ." schreef B. Ik heb de zin niet na „Reformatie" afgebroken. Wel is door een fout mijnerzijds na „verheerlijkte" een komma door een punt vervangen. Wat daarachter komt, maakt dat B.'s toenmalige aanval op de vrijheid van denken ongedaan? Omdat B. als gevolg van die vrijheid de opkomst vermeldt van een paar protestantse geloofspunten die hem niet aanstaan?

Ik heb vermeld, dat B. zich van zijn betreffende geschrift (pas kort geleden nota bene!) heeft gedistantiëerd; eveneens, waarom ik hem toch citeerde.

Durft U te zweren, waarde Delfgaauw, dat 't alleen maar een redenering van Chesterton was, die B. weergaf? De lezer controlere: p. 21.

4. Wel heel wonderlijk wordt het wanneer D. beweert, dat B. in zijn „Voorproef in Spanje" het nazi-„Rotbuch über Spanien" alleen met een soort binnenpret zou hebben geciteerd, en dat de betreffende passage een illegaal blad niet zou hebben misstaan.

In deze „Voorproef", één lange aanval op de democratische partij in de Spaanse burgeroorlog, wordt het „Rotbuch" op p. 127 als volgt gebruikt: „Met andere woorden, men (de republikeinen) had het vermoorden van weerloze gevangenen nodig. Bei der sorgfältigen . . ." En dan volgt, met bronvermelding, de door D. aangehaalde passage, waarna de alinea eindigt. Beschuldiging aan de Spaanse republikeinen, dus een kracht bijzetten aan B.'s overige argumenten, precies zoals ik stelde. Op p. 160 volgt de door D. geciteerde zin op de bewering, dat de afgevaardigden van de rechtse Spaanse partijen „bijna zonder uitzondering waren vermoord."

Overbodig te vermelden naar welke zijde de meeste sympathie van B. in de burgeroorlog uitging . . .

5. Zonder meer verbijsterend is in het artikel van D. wel het gedeelte over de verhouding Brongersma-Salazar (men zie ook 1.). D. Spreekt over 1940. Toen hield B. zich bezig met de „principiële verdediging" van de democratie tegenover Salazar! ! Dáárom schreef de Portugese gezant natuurlijk een enthousiast voorwoord voor B.'s boek, dat we al citeerden! Oók wordt het nu ineens duidelijk, waarom B. op zijn beurt een juichende inleiding van 22 blz. schreef bij Salazar's boek „Corporatief Portugal", met op p. 26 de inderdaad wel zéér principiële woorden:

> „. . . . , bleven aan Portugal de ergste verschrikkingen tot dusver bespaard, en kan Salazar zijn zegenrijke arbeid voortzetten. Dat hij bij de vernieuwing en het herstel teruggaat tot de bron van Portugals beste tradities, bewijst de sluiting van het concordaat met de Paus . . . ."

Tableau.

Wanneer, geachte Delfgaauw, heeft B. deze semi-fascistische geschriften herroepen, deze honderden bladzijden adhesiebetuigingen aan het Salazar-regime, met een heel enkele maal een stukje detailkritiek? Geven zij wellicht slechts een redenering van Chesterton weer? Of zijn zij misschien in hun geheel uit het verband gerukt, net als de recente passage over „verkalkte liberale fraseologen" en de andere in mijn vorige stuk geciteerde, waarover U een discreet stilzwijgen bewaart, en die, als ze zelfs maar voor een deel ònvervalst zijn, mijn betoog al voldoende bewijskracht geven?

Het feit, dat de meerderheid van de redaktie van Socialisme en Democratie maar liever niet reageerde, komt na het voorgaande wel in een enigszins ander licht te staan dan dat waarin het door U wordt geplaatst.

6. Overgaande tot mijn andere artikel vraagt D. zich af, wat ik onder de objectiviteit van een thermometer versta. Prof. Delfgaauw houdt mij nu waarschijnlijk voor 't lapje. Hij raadplege Van Dale. Betreffende de leugendetector zij hij verwezen naar de zeer kritische specialist H. J. Eysenck. In „Sense and Nonsense in Psychology" zegt deze, dat het apparaat 90% zekerheid geeft òm een leugenachtig antwoord op een duidelijke vraag als zodanig te ontdekken. Dat is bij een groep van 20 personen, allen ondervraagd over een feit dat hun gezamenlijk bekend is, meer dan 99,999%.

Had D., op p. 361 van mijn boek, de passage: „Sancties dienen uiteraard aan het resultaat (van de ondervraging met de leugendetector) niet te worden verbonden. Slechts de – **nu goed ingelichte** – kiezers moeten – en kunnen nu – oordelen." gelezen, dan had dit hem ervoor kunnen behoeden het hier wel zeer misleidende woord „politiestaat" in de mond te nemen.

Geachte prof. Delfgaauw, in een op zichzelf lofwaardige poging, een vriend bij te springen, hebt U zich laten verleiden te schrijven over een zaak, waarvan U zich kennelijk niet precies op de hoogte hebt gesteld, en zich daardoor weerloos aan Uw opponent overgeleverd. Waar dit, en de waardige toon van Uw stuk, mij anderzijds echter volkomen hebben overtuigd van Uw goede bedoeling, vertrouw ik erop dat deze discussie, mocht hij onverhoopt nog worden vervolgd, niet zal ontaarden in het rancuneuze geschrijf dat in dit soort gevallen zo vaak het goede in de mens dreigt te verstikken.

C. W. Rietdijk

Het komt mij nutteloos voor deze discussie verder voort te zetten. Het antwoord van dr. Rietdijk overtuigt mij van zijn eerlijkheid, maar niet van zijn wijze van lezen. M.a.w. ik geloof, dat hij eerlijk bij Brongersma leest, wat hij zegt daar te lezen. Ik kan alleen niet begrijpen, dat men zo lezen kan (in het bijzonder wat Br's aanhalingen uit het „Rotbuch" betreft). De lezer kan twee zaken doen: zijn oordeel opschorten, omdat hij nu twee tegenover elkaar staande oordelen gelezen heeft, ofwel zelf een oordeel vormen, door de aangehaalde plaatsen in de genoemde boeken van Brongersma zelf na te slaan en in hun contekst te bezien. Ik zou graag zien, dat men dit laatste deed, maar het zullen wel uitzonderingen zijn, die daartoe komen. Als dr. Rietdijk meent, dat Van Dale mijn moeilijkheid betreffende „de objectiviteit van een thermometer" kan oplossen, dan heb ik meer reden dan dr. Rietdijk, dacht ik, om mij af te vragen, of er geen loopje met mij genomen wordt. Een van beide: ofwel dr. Rietdijk ziet doodeenvoudig het hele vraagstuk niet of hij neemt inderdaad een loopje met mij. Ook op dit punt vertrouw ik me graag aan het oordeel van de lezer toe.

B. D.

WANT HIJ DIE VERRE REIZEN DOET KAN VEEL VERHALEN...

„Jij mag hier niet meer komen, want ik kan onmogelijk met vijanden van de club omgaan." „Er zijn overal vijanden van de club."

In **Werther Nieland,** de korte roman waarin de van magie doortrokken kinderwereld zo grandioos wordt uitgebeeld, keren deze thema's telkens terug. Communicatie is moeilijk en kan alleen plaatsvinden met de zeldzame leden van de club (soms zijn het er twee, soms is er maar één); met de andersdenkenden, de nietleden, de vijanden die legio zijn, kan men immers niet spreken. Het leven is vol geheimen en dreigende gevaren, men kan zich trachten te beschermen door bondgenoten te zoeken; de waarde der dagen wordt afgelezen aan „tekens", achter elk mislukt contact schuilt de voortdurend loerende melancholie, de Grote Treurigheid.

Met duizend banden blijft de volwassen auteur Van het Reve gebonden aan zijn kinder- en jeugdjaren. Daarin vindt hij de inspiratie voor zijn letterkundig werk. Als weinig schrijvers weet hij het kinderlijk beleven op te roepen als vanuit dat beleven zelf; er is geen neerbuigend waarnemen, geen afstand. De wrange adolescentieroman **De avonden,** waarin de overgevoelige puber dag en nacht wordt gekweld door de banaliteit en de leegte in het bestaan van zijn ouders, zijn vrienden en hemzelf, is veel nagebootst maar niet geëvenaard. Aan het eind van dat boek schemert even iets door van de gezichtshoek waaronder het leven, al is het maar één moment, draaglijk wordt en zin krijgt: „Het is gezien, mompelde hij, het is niet onopgemerkt gebleven." Even wordt een wijder perspektief zichtbaar, maar deze verlossing is niet blijvend.

De kleinburgerlijkheid van het milieu en de lelijkheid der mensen zijn tot obsessie geworden die de schrijver misschien geprobeerd heeft te ontkrachten door deze elementen voortdurend op te roepen, en ze levensgroot in het licht van zijn afgrijzen te zetten. Maar het helpt niet – de wereld sluit zich om Van het Reve heen met onontkoombare banaliteit, onaesthetica, vale ellende. Zijn waarneming blijft ontspruiten aan de onlustgevoelens van de gewonde kinderziel die zich schadeloos wil stellen. Zijn ontluisterde blik spiedt genadeloos rond en in een triomf van herkenning en bevestiging worden de afstotelijkste vondsten naar het altaar der letterkunde gedragen waar zij in het licht der openbaarheid worden

geofferd: paardevijgetende jongetjes, onder hoeiboeigeroep naar de WC rennende moeders, kiezenpeuterende dove vaders, pafferige bleke meisjes, vette haren, zere benen, korstige schedels – de onsmakelijkheid kan niet op, en het gekwelde kind voedt zijn talent met onuitputtelijke bewijzen dat de wereld een vuilnisvat is en de mensen hoofdzakelijk bestaan bij de gratie van hun klierwerkingen; om niet krankzinnig te worden van treurigheid kan men zich alleen maar wapenen met afkeer, agressie, hoon en kil sarcasme. Echter: de zielenood is bezig een literaire deugd te worden, de wonden dienen open te blijven, genezing zou misschien dodelijk zijn voor het schrijverschap.

Na de Tweede Wereldoorlog is het idealistisch mensbeeld in de literatuur wel grondig aan stukken gevallen. De nieuwe generatie wil niet meer bedwelmd worden door mooie woorden en opgeblazen verwachtingen, zij wil tastbare werkelijkheid en zichtbare bewijzen van goed of lekker slecht gedrag. „Het moet een club op voeten zijn. Aan papieren leden hebben we niets." (W. N.) Maar in het burgerlijk gezinsleven van het Westen zijn de ouders nog oppermachtige symbolen, wier werking zich doet gevoelen tot ver onder de grens van het bewuste; en bij die symbolen hoort toch nog, onuitroeibaar, het restant van mooie woorden en opgeblazen verwachtingen, enig besef van „waarden". Om los te komen van die „papieren", niet meer aangehangen maar onderbewust nog machtige waarden, voert Van het Reve zijn strijd. Alles wat zweemt naar een – immers bedrieglijke – suggestie van iets dat mooi is, edel, vergeestelijk, of zelfs maar persoonlijk en genuanceerd, tracht hij te vernietigen door het volkomen te negeren. De door hem zelf vermelde hoogtevrees krijgt in dit verband iets vanzelfsprekends. Hij probeert de mens „op voeten" te scheppen door zijn onaantrekkelijkste fysieke eigenschappen als de ware kentekenen te geven. Een heel enkele figuur ontsnapt aan deze fatale koppeling van het ware aan het walgelijke, meestal een kind. (In de houding van andere „negatieve" jongeren tegenover kinderen ontdekt men dezelfde verrassende welwillendheid, zo ook in de Amerikaanse puberteitsroman **The catcher in the rye:** de wereld der volwassenen zakt als een onfrisse ballon in elkaar, maar het echt levende, dat waarvoor het nog de moeite waard is zich in te zetten, wordt verpersoonlijkt in het jongere zusje van de hoofdpersoon, Phoebe).

Het resultaat van Van het Reves werk- of strijdwijze is niet een plat realisme. Daarvoor is de spanning te sterk tussen het verlangen naar een oorspronkelijke overkwetsbare zuiverheid en de angst

voor de allesverslindende melancholie.

Hoezeer het talent van Van het Reve echter gebonden is aan zijn eigen persoon (in tegenstelling tot de zo veel beweeglijker Mulisch) blijkt o.a. uit de **Tien vrolijke verhalen.** Terecht constateerde Joke Kool-Smit in de NRC, dat de twee sterkste novellen uit deze bundel de duidelijke ik-verhalen zijn, **Haringgraten** en **Lof der Scheepvaart.** De andere vertellingen zijn knap geschreven, min of meer vermakelijk, maar duidelijk „literatuur" in de door Van het Reve ongetwijfeld verafschuwde zin van kom laat ik eens een treffend verhaal maken. Het dieptepunt is hier wel het sentimentele **De kerstavond van zuster Magnussen,** een goed voorbeeld van Van het Reves onvermogen over iets anders goed te schrijven dan over zichzelf, zijn onvermogen zich te verplaatsen in een ander.

Nu is het vermogen zich in een ander te verplaatsen geen eis voor het kunstenaarschap. De kunstenaar hoeft m..i aan geen enkele eis die de buitenwereld hem stelt, te voldoen. Daartegenover heeft de buitenwereld de volle vrijheid, zijn werk te aanvaarden of te verwerpen.

Van het Reve schenkt ons de fenomenale uitbeelding van zijn confrontatie met de monsterachtig opgezwollen schrikbeelden van zijn jeugd- en jongelingsjaren, en of hij zich door deze confrontatie nu al of niet bevrijdt doet weinig ter zake, zolang de manier waarop hij dit doet getuigt van integriteit èn groot talent. Bovendien schijnen velen de obsessies van de Hollandse burgerhuiskamer zó tot in hun eigen merg te herkennen, dat zij de schrijver dankbaar zijn voor het feit dat hij hun doffe onlustgevoelens tot duidelijk zichtbare beelden transformeert.

Hóe eenzijdig zijn belichting ook moge zijn, tegenover de romans en novellen waarin Van het Reve als het ware „voor eigen rekening" zijn gevoelens uitdrukt, past geen protest.

Protest ontstaat pas als deze kennelijk beperkte geesteshouding deel uitmaakt van een officiële representatie van onze Nederlandse literatuur. Als een drager van een zodanig buiten zijn proporties geraakt wereldbeeld op reis gaat en van het leven buiten Amsterdam evenmin iets anders vermag waar te nemen dan de weerspiegeling van zijn door rancune en zelfoverschatting verwrongen opvattingen. Het in het sept./oktobernummer van Tirade gepubliceerde reisverslag dat niet veel meer is dan een schrikwekkend zelfportret, toont duidelijk aan hoe zinneloos het is, iemand die zijn eigen grenzen absoluut niet vermag te overschrijden, een geografische grens

te laten passeren in de hoop op enig cultureel gewin ten bate van het vaderland.

Als deelnemer aan de ter gelegenheid van het Edinburgh Festival georganiseerde International Writers Conference vindt Van het Reve – gelukkig voor zijn specifiek schrijverschap – weer materiaal te over om zijn bijna tot een literair program verstarde mensenhaat op meeslepende wijze onder woorden te brengen. Bij haast iedereen op zijn weg ontdekt Van het Reve zonder moeite al gauw het hem meest inspirerend aspekt dat zich leent voor een verachtelijke kenschetsing. Aan boord zijn het „inkopers of assistent-hoerenlopers", terwijl wij voorts kennismaken met „debiele forellenvissers en ander crapuul", een „priester zoals de horrel-, groot- en platvoet hier", oudere schrijfsters als „voornamelijk uit boezem bestaande zwammen", „een lintjesdragende Schotse transvestiet die mij tussen zijn bruine, gedeeltelijk weggesmolten tanden door met zijn speeksel ook zijn prietpraat aanbiedt". Gelukkig is Van het Reve heel geestig en hij dient de Schot die het heeft gewaagd in nationale klederdracht te verschijnen, op zijn prietpraat dapper van repliek door hem in het Nederlands enige grofheden toe te voegen. „Schrijvers zijn lelijk" bevestigt de lezer nog eens ten overvloede, dat Van het Reve vanuit de veilige bescherming zijner oogkleppen ook op deze reis slechts de vertrouwde beelden die hij wíl en móet zien of als schrijver ten onder gaat, heeft aanschouwd.

Een opmerkelijke en signifikante uitzondering vormt zijn verslagje van de ontmoeting met wijlen Friedericy. Met deze soepele geest, in opvattingen en levenshouding nu juist helemaal zijn tegendeel, weet Van het Reve geen raad: „Een man waar ik nog niet goed wijs uit kan, maar in elk geval iemand die genoeg heeft meegemaakt om zich over bijzaken niet meer op te winden, moe, skepties, maar gelukkig niet cynies . . ." Friedericy, die bescheidenheid, een uiterst reëel gevoel voor „waarden" en een even reëel gevoel voor humor uitstraalde, bezat een uitzonderlijk vermogen zich in een andere wereld te verplaatsen; iedereen die iets weet van de verhoudingen Nederlander-Indonesiër kan dat getuigen. Van het Reve schijnt in hem even, helaas te kort, iemand ontmoet te hebben die hem misschien uit zijn boze bekrompenheid had kunnen trekken.

Ter verinniging van onze deelname aan Van het Reves belevenissen worden wij ingewijd in verschillende van zijn fysieke wederwaardigheden. Gezien de in **De avonden** neergelegde observaties is het volkomen begrijpelijk dat zijn „overtuiging eist dat de mens

in het geheim, alleen, bij voorkeur achter een jute gordijn gezeten, zijn voedsel tot zich neemt." Daarentegen schijnt er geen bezwaar tegen te bestaan dat ons enkele gelegenheden worden geopenbaard waar hij zijn behoefte wel of niet heeft kunnen doen. Ook kater-, maag- en smaak-in-de-mondsensaties worden ons niet bespaard.

Toch krijgen wij nog wel enige waar voor ons geld, want over de literatuur schrijft Van het Reve zowaar óók. De Franse groep („schreeuwers") onder leiding van Robbe-Grillet („een warhoofd") is weggebleven, waar niets aan verloren is want „we weten allemaal dat hun boeken even onleesbaar zijn als de nieuwe kleren van de keizer onzichtbaar"; Henry Miller is „een zwetsende zelfverheerlijker"; van een met name genoemde Amerikaanse schrijfster wordt vermeld dat een bepaalde, aanwezige, auteur wèl en een ander nu juist níet met haar zou willen slapen. De enige aan wie onbelemmerd lof wordt toegezwaaid is William Burroughs maar dat wordt al gauw begrijpelijk: „Zijn conclusies zijn precies dezelfde, als waartoe ik in mijn spreekbeurt zal moeten komen."

Door deze auteur is Van het Reve enigszins het gras voor de voeten weggemaaid, maar gelukkig heeft hij een vorige maal al de gelegenheid gehad, de held van de dag te worden. Naar hij met bescheiden verbazing vermeldt, door de blijkbaar opzienbarende maar toch bepaald niet nieuwe verklaring „Dat ik mij tot het uiterste zal verzetten tegen elke poging om de auteur zijn onderwerp voor te schrijven en dat ik mij, als homoseksueel, zeker nooit door iemand zal laten verbieden homoseksualiteit tot onderwerp van mijn werk te kiezen." De mededeling dat deze verklaring zoveel indruk heeft gemaakt dat hij telkens staande wordt gehouden door „mensen die mij hun complimenten maken over mijn very brave statement van gisteren" doet de lezer plotseling twijfelen, méér dan alle hoon en scheldpartijen van de schrijver dat vermochten, aan het gehalte van de deelnemers aan deze bijeenkomst in het jaar 1962, niet 1862.

Maar – wat betreft de ontvangst van Van het Reves verslag in Nederland staan wij ook voor verrassingen. De karakteristiek aan het begin over „inkopers . . ." etc., was gevat in het raam van een boutade, waarin volkomen ernstig werd betoogd dat men echt niet hoeft te denken dat eersteklas reizende mensen meer de moeite waard zouden zijn dan tweedeklaspassagiers. „Zo men in de tweede wellicht nog enkele fatsoenlijke, godvrezende mensen zou kunnen aantreffen, in de eerste klasse is het werkelijk allemaal schorem." Wel wel, deze fijnzinnige observatie verraadt een zó ongenuanceerd

schematisch zwartwit denken, zó negentiende eeuws associerend aan dikbuikige kapitalisten en het verhongerend proletariaat, dat men zou verwachten dat men in ons land de schouders wel zou ophalen over zoveel logge naïveteit. Niet echter de Terzijde-schrijver van Vrij Nederland, die deze passage aanhaalt, met instemming en het commentaar niet ironisch maar in volle ernst, dat Van het Reve eens te meer blijk had gegeven niet onder de indruk te zijn van autoriteitsvertoon. De NRC noemt het stuk „een vermakelijk verslag" en schijnt er niet aan te twijfelen, dat de gemiddelde Nederlandse intellektueel op een zo ondeskundige wijze zindelijk is gemaakt dat hij nog steeds geniet van de zo „vrijmoedig" vermelde plee.

Het hevigst protest dient dan ook te worden aangetekend, niet eens tegen de auteur die doen mag wat hij wil mits hij goed schrijft; ook niet zozeer tegen de literaire mode die meent dat hoe lager de beschreven processen hoe hoger het niveau; het hevigst protest dient te worden aangetekend tegen het lezerspubliek, dat zich blijkbaar geamuseerd vereenzelvigt met deze projektie van een maatschappelijk en nationaal minderwaardigheidscomplex, dat zich verkneukelt in de stompen en trappen die ons stoute jongetje zo maar durft uit te delen aan eersteklas reizigers, zielige oude dames, onnozele Schotse heren-in-kilts en, hoe bestáát het, aan buitenlandse schrijvers van wereldnaam.

Dat niemand heeft geprotesteerd toen ons dit bot reduceren van het mensbeeld tot binnen-Amsterdamse maat werd voorgelegd als het verslag van een aantal internationale ontmoetingen – dat suggereert bijna een literaire domheidsdiktatuur van de man „op voeten" (wie mompelde daar iets van laarzen?) – maar zonder gezicht. „Er zijn overal vijanden van de club." Die moeten omver!

Margaretha Ferguson

RECTIFICATIE

Op pag. 115 van het februari-nummer wordt gesproken over Bernard Bruning. Dit moet zijn: Gerard Bruning.

NIEUWE BOEKEN

H. W. J. M. Keuls, „Achterwaarts", gedichten.
De Ceder-reeks, J. M. Meulenhoff, 1962.

De grote lijnen van zijn levenswerk vinden wij in deze bundel doorgetrokken en ook de oude versvorm is bewaard gebleven. Al jong moet Keuls hebben ervaren dat rijm en metrum, beperkingen opleggend, de daarboven uit stijgende geest tot wijder vluchten nopen dan het achteloos gemoedelijke „vrije" vers-, vluchten waarop verre verwantschappen worden ontdekt die de beeldspraak verrijken en verdiepen. We kunnen opmerken dat het aantal kwatrijnen (23) en gedichten van twee strofen (5) hier naar verhouding zeer hoog is, maar dat duidt niet op een kortere adem, maar op een nog intenser zeggingskracht: er is geen overtollig woord, geen dove plek, geen herhaling tenzij in het rondeel. En zelfs daar heeft Keuls een grotere dichtheid en kracht weten te bereiken wanneer hij de eerste – voorgeschreven – weerkeer van de rondeelregel door een nieuwe vondst vervangt. Toch treft ons – een enkele maal – een lichte zorgeloosheid in de gang, de dans, van het woord als een onverwachte trek in de vaste lijnen van een vertrouwd beeld. De licht ironische trek van een oud man die het leven kent:

Er blijft mij niets anders over
Dan dat ik mezelf betover
Tot een zwervende kat of een vliegende vis
Om weer te weten wat leven is.

Over de hoofdlijn in dit werk heb ik enkele maanden geleden in dit tijdschrift geschreven, maar zal dat hier zeer kort moeten samenvatten om te kunnen wijzen op het vervolgen van de lijn in deze laatste bundel. De dichter in zijn drang naar het volmaakte heeft dit buiten de aardse sfeer gezocht, heeft geworsteld om een Godsbesef en daarbij gevoeld hoezeer hij een mens van deze aarde is. In de bundel „Regionen" (van 1953) lezen wij:

Ik weet den tijd, de wereld en haar wonden
En blijf aan de aarde toch zo diep gebonden.

De dorst naar het volmaakte wordt gevoed door een sterke levensliefde; beiden doordringen elkaar, versmeltend tot een nieuwe eenheid. De levensliefde brengt gedachten aan de dood die worden teruggekaatst naar het leven; zelfs heet het in „Valscherm":

In elken dood schijnt nog een levenskiem verborgen . . .

Dikwijls is de dood aangeroepen, is gezien als verlosser, – even vaak als belager. In de nieuwe bundel lezen wij:

De dood is een eenzame wandelaar,
Vandaag komt hij hier en morgen daar;
Doch roept een sterveling hem aan,
Dan heeft de dood het niet verstaan.

En ook:

Het einde alleen heeft nog belang:
De haven als verlossend teken;
Of een herlevend lofgezang
Verruisend tot een innig smeken.

waarin ons de onmiddellijke verbinding van dood en leven treft. Menigmaal blijkt hoe na de dichter zich aan de dood voelt:

Behoor ik reeds den dood?
Wie schenkt mij nog genade?

Ook spreekt hij over een niemandsland, waarin hij leeft:

Maar ik dwaal door een grensgebied
Waar vele stemmen lang al zwegen . . .
. . . . . .
Mijn wat'ren schuilen onder riet,
En op mijn oude schemerwegen
Kom ik geen vriend of vijand tegen . . .

Neen, als dichter heeft Keuls niets van zijn kracht verloren, eerder is de spaning nog toegenomen door de nadering van de dood. Vergelijken wij eens „Mazurka", uit „De Dansende Lamp", een gedicht van twintig regels, met een vers van twee strofen uit „Achterwaarts". Het eerste vangt aan:

Wij dansen naar het water toe,
Het water stil en diep . . .

Het water is symbool van de dood, het ligt „ergens" achter de bomen en heeft een „ijlen glans"; de dans duurt lang, al worden de voeten moe, – het water blijft wachten en roepen; het is een zeer muzikaal, lyrisch gedicht. En dan het versje van acht regels uit de nieuwe bundel, koeler, strakker, minder persoonlijk, daardoor schijnbaar minder bewogen, – maar dieper van werking:

Aan de oevers van het dodenmeer
Houden de levenden festijnen,
Zij dansen in een klamme sfeer
En drinken lust van koele wijnen.

En als er telkens een verdwijnt
Wordt met geen woord daarvan gesproken:
Een plek in 't water even deint,
De dans gaat verder, ondoorbroken.

Elisabeth Zernike

Dr. A. Perdeck: G. Bernard Shaw.
Uitg. Kruseman, Den Haag, 1962.

De Matterhorn: alleenstaand, moeilijk genaakbaar, overheersend, ieders aandacht voor zich opeisend . . . maar wie hem vanuit het Zuidwesten ziet, herkent nauwelijks de berg, die vanuit Zermatt gezien zo'n geliefd en vertrouwd geraakt beeld heeft opgeleverd.

Zo ook Shaw. Toneelminnaars, vegetariërs, Stalinisten, socialisten, actrices, vrouwenhaters, Ieren, vrijdenkers, democraten, dictatorialen kunnen hun beeld van hem voor het enige ware of althans meest kenschetsende houden, ja, ze kunnen hem voor zich opeisen nu zijn lange, 94-jarige leven in 1950 ten einde liep en hij hun niet meer verantwoorden en zo ontglippen kan. Harris, Chesterton, Rattray, St. John Ervine . . . . zoveel biografen zoveel Shaw's, zoveel kanten van de Matterhorn. En menige beklimmer eindigde op het kerkhof inplaats van op de top. Want de berg is aan alle kanten steil en glad en zich verwerend tegen houvast.

De 110 bladzijden in de serie „Kopstukken uit de twintigste eeuw" van dr. Perdeck vormen boeiende oriënterende lectuur, – men kan van een interessante lijnroute langs één der zijden spreken. De

schrijver, die behoort tot de op Shaw volgende generatie, is in de grote, bezielende hervormingsperiode vlak voor de Eerste Wereldoorlog (die er in tegenstelling tot de Derde nog lang geen was) met hem in geestelijk contact gekomen. De grote verering, die hij toen heeft opgevat, doorstraalt onverzwakt dit zoveel later geschreven boek. In de tijd, waarin hij in ontvankelijke jaren dicht bij christen-anarchisme en onder de warme zon der Tolstoyanen in Engeland studeerde, hebben Shaw's critiek op de maatschappij en zijn strijd voor sociale hervormingen zijn hart gestolen en het zijn deze critiek en strijd, die thans in de door hem geschreven levensgeschiedenis verreweg de meeste aandacht krijgen. „Geen gebeurtenis leek compleet voor Shaw er zijn commentaar op gegeven had", schrijft hij kenschetsend over zijn jonge jaren, en altijd bleef GBS voor hem de (haast enige) jeugdheld, die nimmer teleurstelde door zijn durende jeugd en durende vernieuwing.

Deze 110 bladzijden, die eigenlijk niet één misprijzende zin bevatten, lezen als reislectuur van een opgetogen thuisgekeerde reiziger, die het bezochte land een paradijs bevonden heeft. Maar er zijn geen paradijzen op aarde en zo zijn er ook geen alleen maar prijzenswaardige mensen. Ook progressief denkende tijdgenoten als H. G. Wells hebben Shaw op vele gronden aangevallen. Dr. Perdeck schrijft: „Wij zien thans dat bijna alles, waarvan men Shaw heeft beticht, op een te eenzijdige uitleg van zijn woorden moet hebben berust" – maar dit wordt zeker niet door een ieder zo gezien. Shaw is fel bestreden, – niet alleen door conservatieven. Zijn verering van Stalin, zijn lof voor de Ogpoe of Mussolini's uitlatingen over het „Ontbindend lijk der democratie", zijn bewondering voor Kemal Ataturk of ook Hitler, zijn houding inzake het puritanisme zoals dat meer met communisme dan socialisme verwant is, zijn plezier in het aan de kaak stellen van een Engelse beschaving die hij zich als koesterend levensklimaat boven alle andere verkoos, zijn houding tegenover vrouwen .... in deze en andere opzichten lijkt meer critiek op Shaw geboden dan in dit boekje geleverd werd.

Met dat al is het geschreven met de prettige gemakkelijkheid, die van grote kennis en vertrouwdheid met het onderwerp getuigt. En het is het goed recht van de auteur om meer aandacht aan de sociaalhervormer dan aan de toneelschrijver, de kunstenaar te geven. In tegenstelling met zelfs de door Shaw in Engeland gepropageerde stukken van Ibsen heeft hij zelf in zijn stukken de nadruk altijd meer op ideeën dan op de uitbeelding van menselijke indivi-

duën gelegd. Het is wel betwijfeld, of deze socialist eigenlijk wel erg in de Mens geloofde. Zijn prachtige **Saint Joan** is daarop zijn beste antwoord . . . maar ook zij is eigenlijk vooral een soort Superman met een Idee, en met weinig emoties van haar sexe; 't gaat om God en Frankrijk, levend of dood.

Shaw heeft op menigeen vaak de indruk gemaakt van een debater, die meer vreugde beleefde aan het debat dan aan het verdedigde standpunt, – zo doet het hier aangekondigde boek vermoeden, dat de schrijver (zoals overigens menigeen) Shaw's idealen meer au sérieux genomen heeft dan Shaw dat zelf deed. De „lachende Ibsen" heeft soms bepaald meer om de eigen ideeën gelachen dan Ibsen – of ook dr. Perdeck.

Wie niet al te best georiënteerd is maar voelt, dat Shaw als groot wereldburger beter gekend verdient te worden, neme om te beginnen van dr. Perdeck's boek kennis – maar bekijke de Matterhorn daarna ook van een andere kant. Een boeiend boek van geheel andere komaf is bijvoorbeeld de flitsende, heel geestige, oude maar niet verouderde studie van G. K. Chesterton **George Bernard Shaw,** een bewonderende beschouwing die niettemin van critisch afstandname getuigt („Zijn grootste tekortkoming was en is zijn gebrek aan democratisch gevoel. Er was niets democratisch 't zij in zijn humanitarianisme, 't zij in zijn socialisme"). En heel anders boeiend is ook het lijvige, levende „Bernard Shaw, His Life, Work and Friends" door de criticus St. John Ervine, die Shaw als goede vriend ruim veertig jaar van dichtbij kende.

A. Viruly

RAPPORT MET OOGKLEPPEN

Het bestuur van het Koos Vorrink Instituut heeft aan zijn bureau opdracht gegeven een studie samen te stellen over het rassenvraagstuk in Zuid-Afrika „opdat van socialistische zijde een bijdrage zou worden gegeven aan de opinievorming" en „omdat het Zuidafrikaanse apartheidsbeleid moest worden gezien als een vraagstuk met belangrijke internationale aspecten".

Om maar met de deur in huis te vallen: aangezien juist de internationale aspecten in deze verwaarloosd werden voldoet dit rapport aan beide zinvolle voorwaarden helaas niet. Dit valt des te meer te betreuren omdat het rapport toch uitgaat van een grote niet-conservatieve partij, die invloed kan uitoefenen op het doen en laten in internationaal verband van de Nederlandse regering.

Voor wat de apartheidspolitiek zelf aangaat kan men in dit rapport voldoende gegevens vinden. Die zijn met nauwgezetheid bijeengebracht en gegroepeerd terwijl ten aanzien van deze gegevens de nodige objectiviteit werd betracht. Het geldt o.m. voor de uiteenzetting over de verschillen tussen het African National Congress en het Pan African (niet Africanist) Congress. De voorgeschiedenis van de apartheidspolitiek is rijkelijk summier weergegeven met een iets te grote nadruk op de invloeden van het Christendom: dit laatste te meer omdat van Afrikanerzijde verwijten inzake een soepeler houding bij blanken in hun land tegenover de Afrikanen meer in de richting gaan van een uit Frankrijk afkomstige humanistische invloed. Een benadering van de Bantoefilosofie met „animistisch-heidens" zoals hier geschiedt, zou men in een wetenschappelijk rapport niet meer verwachten. De grote leemte echter in dit rapport is het ontbreken van gegevens over de – internationale – macht in Zuid-Afrika van het groot-kapitalisme, van de grote, in nauwe betrekking tot elkaar staande concerns als De Beers Cons. Mines, de British South Africa Cy, Anglo-American Corp. of South Africa Ltd., enz., die de diamant-, goud-, koper-, kolenmijnen e.a. exploiteren; en over de bedragen aan westers kapitaal die in Zuid-Afrika zijn geïnvesteerd.

Deze grote concerns zijn onderling nauw verbonden en ook als zij schijnbaar niets met elkander hebben uit te staan dan nog maken de directieleden onderling weer deel uit van de directies der verschillende concerns. Een man als Oppenheimer die de scepter zwaait in de Tanganyika Conc., de British S.A. Cy, Anglo-American Corp. of S.A., De Beers Cons. Mines, Rhodesian Anglo-American, Rhokana Corp., Mufulira Copper Mines doet zijn invloed evengoed gelden in de Unie van Zuid-Afrika als in Katanga. De goudproductie van Zuid-Afrika bedraagt £ 250 miljoen tot £ 275 miljoen (1961) per jaar en het netto dividend bedroeg in 1958 £ 43½ miljoen. Volgens de gegevens in het rapport Rosalynde Ainslie bedraagt de winst ongeveer 35% van de totale opbrengst, in hoofdzaak **omdat de arbeidskrachten zo goedkoop zijn.** Ongeveer 400.000 Afrikanen werken in de Zuidafrikaanse goudmijnen en zij verdienen

ongeveer £ 4 per **maand.** De goudmijnen staan in nauwe relatie met de kopermijnen van Rhodesië en in Katanga zijn de mijnen bijna geheel in handen van de Union Minière, die nauwe relaties onderhoudt met de Tanganyika Conc. ofwel TANKS.

Eind 1958 bedroeg de investering van buitenlands kapitaal in Zuid-Afrika alleen £ 1.580 miljoen. Sedertdien is het toegenomen. Het geld is in hoofdzaak afkomstig uit Engeland, Amerika, Frankrijk, Zwitserland, West-Duitsland. De mijnmaatschappijen werven zelf jaarlijks ongeveer 250.000 Afrikaanse arbeiders aan buiten de Unie van Zuid-Afrika, uit Mozambique (Angola), en de Britse protectoraten. Dit is een vicieuze cirkel. De mijnen krijgen goedkope arbeidskrachten en de arbeidskracht exporterende landen hebben het financiële voordeel van het inkomende geld en van de aanzienlijke belasting (die de Afrikanen weer moeten zien op te brengen).

De grondslag voor de apartheidspolitiek is een economische: goedkope arbeidskrachten, welke men – in de eerste plaats door de paswetten die de vestiging van een „vaste" gekleurde stedelijke bevolkingsgroep binnen de blanke agglomeratie gevaarlijk zou kunnen maken – klein houdt.

De wijze waarop in het K.V.I.-rapport over de arbeidsvoorziening in de mijnen wordt gesproken – met voorbijlopen aan het massale recruteren van over de grenzen –, aan de euvelen van de „contractarbeid", is dan ook te naïef. De grote concerns oefenen hun pressie uit in een gebied dat zich uitstrekt van het hart van de Unie van Zuid-Afrika tot in het hart van Katanga. Zij zijn afgestemd op de rijkdommen van de bodem en op zo goedkoop mogelijke arbeidskrachten. De invloed van deze machten op de rassendiscriminatie is immens veel groter dan hun woorden pogen te verhelen. Ten aanzien van de conclusies van het rapport vraagt men zich af of hier sprake is van een tekort aan visie en voorlichting op internationaal niveau of van verblinding. „Tussen Zuid-Afrika en het opdringend Afrikaans nationalisme ligt nog maar een smalle strook van gebieden waar het Europees gezag zich heeft staande gehouden", staat in het rapport. Maar die smalle strook is de zuidelijke helft van Afrika! En dan: „In Angola is het Portugees gezag nauwelijks in staat de nationalistische opstand te onderdrukken." Was het maar waar! Heeft men nooit gehoord van wapenleveranties door NAVO-landen aan Portugal en zelfs van Duitse wapenleveranties aan de Portugezen in Angola? Van het aantal vluchtelingen over de grens van Kongo? En waarom geen enkel woord over de Nederlandse

houding sedert de oprichting van de V.N. inzake Zuid-Afrika? Waarom geen melding gemaakt van de economische sancties, die zelfs door een gematigd man als Luthuli worden aangevoerd als het enige doeltreffende middel tegen het apartheidsbeleid, zonder miskenning van de moeilijkheden die hierdoor zullen ontstaan voor de zwarte bevolking, doch uit hoofde van het feit dat zij alleen de macht kunnen aantasten van de wereldconcerns? Dit is toch welhaast een bedenkelijke omissie.

Maar wat te zeggen van de opmerking dat de E.E.G. „waarmee ook tal van Afrikaanse landen geassocieerd zijn, het in haar hand heeft te laten blijken dat zij het oneens is met de apartheidspolitiek van Zuid-Afrika". Welke landen, aangesloten bij de E.E.G. hebben ooit daadwerkelijk doen blijken dat het onrecht van de rassendiscriminatie hun zwaarder weegt dan het eigen economisch belang? En welke van die landen steunen de resoluties om sancties te nemen tegen Zuid-Afrika? En heeft de regering van Zuid-Afrika niet alle „woorden" en resoluties zonder plichtplegingen naast zich neergelegd?

En welk gezag zou de E.E.G. in deze kunnen doen gelden? Want de krachtigste nieuwe Afrikaanse staten, die van de Casablancagroep, hebben grote bezwaren tegen de E.E.G. die zij ervan beschuldigen de eigen economie te willen versterken ten koste van de nieuwe Afrikaanse landen. Landen die lid zijn van de E.E.G. zijn tevens lid van de N.A.V.O. en leveren als zodanig wapens aan onderdrukkende landen. West-Duitsland, een der actiefste leden van de E.E.G. stelt alles in het werk om zijn macht nog verder te doen gelden in de grote concerns, die zich in de bodemschatten van Afrika (ook Zuid-Afrika) hebben vastgebeten ten koste van Afrika en de Afrikanen. Noch de Afrikanen, noch de Afrikaners zouden in deze geïmponeerd zijn door morele pressie van de E.E.G.

Moet men niet eerder vrezen dat de rassendiscriminatie – waarvan de apartheidspolitiek een vervolmaking is – latent inhaerent is aan de westerse economische politiek ten aanzien van Afrika?

Als close-up van de huidige apartheidspolitiek is dit rapport geslaagd; voor wat de internationale aspecten van het vraagstuk betreft kreeg het toch oogkleppen.

Margrit de Sablonière

HET NAGELATEN MEESTERWERK VAN JAN POTOCKI

Boeken uit Polen betekenden de laatste jaren vaak een sensatie, die in de meeste gevallen tevens een literaire verrijking bleek te zijn. Onder de schrijvers, die ons deze brachten, bevinden zich vogels van wel zeer verschillend pluimage: jonge publicisten uit Warschau; in de oorlog omgekomen Poolse schrijvers, wier werken nu pas tot ons doordringen; Poolse literatoren, die hun land weliswaar verlieten doch met heel hun hart Polen bleven en blijven en ik zou daar Marek Hlasko vanzelfsprekend ook toe willen rekenen . .

De merkwaardigste verschijning onder hen is echter wel de uit een beroemd Pools adellijk geslacht afkomstige graaf **Jan Potocki,** wiens werk „Die Handschrift von Saragossa" * een boek van bijna negenhonderd pagina's thans ongeveer gelijktijdig in Duitsland, Frankrijk, Engeland en Italië het licht zag en door vooraanstaande critici uit die landen als „de" grote gebeurtenis van het afgelopen jaar in de Europese literatuur wordt beschouwd.

Het leek eigenlijk ondenkbaar dat zich in de wereldliteratuur uit vroeger eeuwen nog meesterwerken zouden bevinden, waarvan het bestaan tot nu toe onbekend was. De verschijning van Potocki's werk bewijst ons, dat deze mogelijkheid nog altijd bestaat.

* * *

Graaf Potocki had – in 1805 – vóór zijn vertrek naar Mongolië in St. Petersburg de eerste hoofdstukken van dit manuscript laten drukken, dat daarna tientallen jaren zoek is geraakt. Poesjkien die er een fragment van gelezen had, was er zó over in de wolken dat hij het begin ervan in Russische verzen vertaalde – wel een overtuigend bewijs dat we hier met een meesterwerk te maken hebben. De verdere lotgevallen van het boek vormen een roman op zich zelf, waar de Franse letterkundige Roger Caillois, die het volledige manuscript anderhalve eeuw later terugvond, ons in een uitvoerig nawoord veel lezenswaardigs over meedeelt.

Er bestaat over het ontstaan van „Die Handschrift von Saragossa" een verhaal:

Toen de vrouw van de graaf eens héél lang ziek lag, was hij begonnen haar de verhalen uit de „1001 Nacht" voor te lezen. Dat was haar zo goed bevallen, dat ze de graaf, toen hij haar het hele

werk had voorgelezen, smeekte toch nog meer van dergelijke verhalen te vertellen. Jan Potocki had aan haar wens gevolg gegeven en toen elke dag een hoofdstuk geschreven van het boek, dat later „Die Handschrift von Sarragossa" werd.

Hoe dit verhaal ontstaan kon, zal de lezer aanstonds begrijpen, wanneer hij constateert, dat Sherezade uit de „1001 Nacht" Potocki zes en zestig dagen als genius inspireerde. Het resultaat werd een boek, dat onze aandacht onafgebroken gespannen houdt en waaraan we met diepe bewondering terugdenken, wanneer we de bijna negenhonderd pagina's ervan tot het einde toe hebben gelezen.

Potocki tracht ons te suggereren, dat we met een oorspronkelijk Spaans manuscript te doen hebben, dat hij bij de verovering van Saragossa door de legers van Napoleon (in 1809) gevonden zou hebben in een verlaten huis, waarin een piepjonge Waalse kapitein in Spaanse dienst(die hij Alfons van Werden noemt) de fantastische avonturen beschrijft, die hij beleefde op een rit van Cadiz naar Madrid.

Potocki beschrijft ons zijn talrijke en zo geheel van elkaar verschillende figuren op zo'n bizarre manier, de wijsgerige speculaties, die hij daarbij verkondigt, zijn zo uiteenlopend van gedachte, zijn historische kennis blijkt zo omvattend en tevens gefundeerd, dat we hier bijna met de landmeter Velasquez, een der tientallen figuren, van „einem wahren Labyrinth" kunnen spreken. Droom en werkelijkheid gaan hier vaak in elkaar over – ook in de beschrijving van de liefdesscènes van de Waalse kapitein met twee lieftallige zusters, waarbij zich dan ook nog de even lieftallige moeder der beide schonen komt voegen. Droom of werkelijkheid? Potocki laat ons in het onzekere, maar als de hoofdpersoon ontwaakt, bevindt hij zich niet naast de twee – of drie – aanvallige vrouwen, doch op het open veld onder een galg, waar de lijken van twee misdadigers aan hangen, die door een gure wind heen en weer worden bewogen. Wie zijn deze gehangenen? Wie zijn deze vrouwen? Duivels. Maar Potocki kan en wil zijn held niet aan Duivels laten geloven en de jonge Waalse kapitein, een held, laat hij dus zijn minnespel met de jonge vrouwen voortzetten en steeds het offer van de Duivel worden, maar telkens opnieuw vertelt het drietal elkaar daarbij verhalen, steeds weer nieuwe verhalen, waaruit dan weer andere nog fantastischere ontstaan . . .

„Die Handschrift von Saragossa" is waarschijnlijk de autobiografie van een geniale fantast, die hoewel hij contact zocht met demonen, toch een „verlichte" intellectueel was; een ironische heldenroman,

waar de wandelende Jood door alle hoofdstukken dwaalt, maar ook de Arabische wijsgeer Averroes en waarin de schrijver tenslotte zijn hartstochtelijke liefde voor – de Algebra belijdt, die hem uiteindelijk in zijn avontuurlijk bestaan nog enig echt geluk doet deelachtig worden.

* * *

Potocki's dood was even uitzonderlijk als zijn werk. Tijdens zijn leven een krijgsman, politicus, ethnoloog, archaeoloog en historicus, op de hoogte van de hogere wiskunde, met een intensieve belangstelling voor de natuurwetenschappen, was hij een rationalist doch tevens een fantast. In gezelschap van een Turkse bediende en zijn poedel zwierf hij eens in de gondel van een luchtballon door de wolken. Hij bezocht Spanje en Marokko, Egypte en Turkije, reed te paard wekenlang door de Kaukasus, leefde maandenlang onder de Tscherkessen, Chinezen en Mongolen. Eerder dan iemand anders ontdekte hij de betekenis van Siberië en publiceerde hij daarover lange verhandelingen. Hij hield van Frankrijk en van de Franse esprit, doch hij haatte Pruissen, dat hij als een haard van reactie beschouwde. Als Pools patriot vocht hij tegen de Russen en van het Poolse parlement eiste hij de opheffing van de lijfeigenschap en deelname van de arbeiders en boeren aan de regeringszaken. Zijn vrienden waren Franse Jacobijnen, Poolse prinsessen en strijders uit de Amerikaanse Vrijheidsoorlog. Hij was een typische representant van de 18e eeuw, een aristocraat, maar tevens een vurig libertijn, ondanks vele romantische trekken in zijn wezen en literatuur.

Roger Caillois heeft zijn einde beschreven, dat uit een verhaal van Ernst Th. A. Hoffmann afkomstig zou kunnen zijn: „Hij trok zich in 1812 terug op zijn landgoed te Wladowska in Podolië, dat hij alleen nog maar verliet om in de bibliotheek van Krzemieniec te gaan werken. Hij was neurasthenisch en leed dikwijls onder nerveuze depressies en neurologische pijnen. Bij dergelijke aanvallen van melancholie vijlde hij dan aan de zilveren kogel van de deksel van zijn samowar. Toen die op 20 november 1835 de gewenste afmeting had, schoof hij hem in de loop van zijn pistool en schoot zich door het hoofd. Zijn hersenen spatten uit elkaar tegen de wanden van zijn studeerkamer."

* * *

Een aankondiging van dit magistrale literaire meesterwerk kan slechts bestaan uit enkele korte oriënterende aantekeningen. Er kritiek op te leveren, of het uitvoerig recenseren, is even onmogelijk als kritiek leveren op Boccacio's „Decamerone" of op de vertellingen uit de „1001 Nacht".

ONTVANGEN BOEKEN

Witold Gombrowicz: Ferdydurke. Moussault.

Dr. B. W. Schaper: Tussen machtsstaat en welvaartsstaat. Uitg. Van Gorcum.

Dr. P. L. M. Tummers: Romaans in Limburgse Aardrijkskundige namen. Uitg. Van Gorcum.

Dr. J. M. M. Aler, Dr. Hungerland en Bertus van Lier: De functie van de kunst in onze tijd. N.V. Servire.

Dr. A. L. Constandse, Mr. J. L. Heldring en Paul van 't Veer: Gelijk hebben en krijgen. De Bezige Bij.

Hugo Raes: De vadsige koningin en **Een tijdelijk monument.** De Bezige Bij.

Nico Rost

---

* JAN POTOCKI: „Die Handschrift van Saragossa". Herausgegeben von Roger Caillois. Aus dem Französischen übertragen von Luise Eisler-Fischer. Übersetzung der polnischen Teile von Maryla Reisenberg (Insel-Verlag, Frankfurt a. M.).

MEDEWERKERS:

Adri Laan, kunstredacteur van Het Vrije Volk in Arnhem, publiceerde korte verhalen in Criterium en Podium en schreef in 1960 in De Nieuwe Stem een essay „Poging tot begrip".

Inne de Jong, oud-onderwijzer, publiceerde de Friese dichtbundels „Harstwiich" en „Kwatrinen fan Omar Khayyám", medewerker aan verschillende bladen, o.a. „In de Waagschaal" en „De Tsjerne".

Dr. J. J. P. Oud, een der initiators van de moderne architectuur, geboren op 9 februari 1890, publiceerde o.a. „Mein Weg in DE STIJL", „Ter wille van een levende bouwkunst".

Sybren Polet, letterkundige, publiceerde de bundels „Demiurgasmen", „Organon", „Geboortestad", „Lady Godiva op scooter", „Konkrete poëzie". Proza: „Breekwater", „De Steen".

Dr. C. W. Rietdijk, leraar wis- en natuurkunde te Rotterdam, publiceerde o.a. „Vooruitgang, cultuur en maatschappij".

Nico Wijnen, directeur van de Bond van Nederlandse Volksuniversiteiten, redacteur van „De Syllabus", publiceerde de bundels „De nacht gaat de dag vooraf" en „Verloren verleden".

INHOUD:

Gratie: de oorlogsdaden geboet? **A. D.** 129

A. Romein-Verschoor: De opstand der krekels 131

Sybren Polet: Staatssteun en staatsbemoeienis 142

Nico Wijnen: Noem dit geen waanzin 146

Zeven honden 147

Buitenspel 148

Inne de Jong: Kerk en kernwapens 149

Th. van Tijn: Europa in brokken 157

J. J. P. Oud: Het Eemshavenplan 164

C. W. Rietdijk: Antwoord aan professor Delfgaauw 169

Margaretha Ferguson: Want hij die verre reizen doet 174

Boekbesprekingen van Elisabeth Zernike, A. Viruly, Margrit de Sablonière en Nico Rost 180

Medewerkers 192

UIT DE INHOUD VAN HET APRIL-NUMMER:

J. C. van Schagen	Gedichten
Prosper de Smet	Gesprek met Hugo Claus over „De Verwondering"
Adri Laan	Kandinsky en wij
M. Ondei	Nieuwe Japanse literatuur
Th. van Tijn	Buitenlandse kroniek
Anthonie Donker	Het vrolijk literair domorenspel

De Nieuwe Stem

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

★ GELOOF-ONGELOOF, een discussie over dit onderwerp, waarvan deelnemers: W. F. Wertheim, J. J. Buskes, O. Noordenbos, B. Delfgaauw, J. Kruithof, Leo Apostel en anderen.
128 pag. (2 delen) **ƒ 3,– /Bfr. 50**

★ 12 OP 1 BALCON, waarin besproken worden: Soekarno, Ho Chi-minh, Kassem, Nasser, Tito, Verwoerd. Bourguiba, De Gaulle, Nkrumah, Salazar, Trujillo, Castro.
Een confrontatie met bestuursvormen, die gekenmerkt worden door duidelijk dictatoriale trekken.
Inleiding en samenvatting van Prof. Fr. de Jong Edz.
160 pag. en uitslaande illustratie **ƒ 3,75/Bfr. 60**

★ GARCIA LORCA-NUMMER, geheel gewijd aan de op 19 augustus 1936 vermoorde grote Spaanse dichter, met medewerking van: Prof. Dr. G. J. Geers, Francisco Carrasquer, Hendrik de Vries e.a. Met foto.
48 pag. **ƒ 1,50/Bfr.25**

★ SPANJENUMMER, een zeer objectieve beschouwing van de huidige toestand in Spanje en een vlammend protest tegen het Franco-regiem. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van o.a.: Francisco Carrasquer, Jef Last, Albert Helman, Z.E. J. M. de Semprún Gurrea en vele anderen.
104 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 2,80/Bfr. 40

★ KUNSTPOLITIEK NUMMER met medewerking van: Prof. N. A. Donkersloot; Mr. G. J. P. Cammelbeeck; Mr. A. de Roos; J. Kassies; J. Meulenbelt; Ben Groeneveld †; J. B. Bakema; Mr. Fr. M. Th. Klaver; Marcel van Matena; 100 jaar kunstpolitiek „Van neen tot grondwetsartikel".
108 pag. **ƒ 3,– /Bfr. 50**

★ DROOGSTOPPELNUMMER, met medewerking van: W. F. Wertheim, Mevr. A. Romein-Verschoor, P. Spigt, G. J. Resink, J. J. Buskes, J. B. Charles en Th. van Tijn. Hierin o.a. heropening discussie over de zaak van Lebak en voor het eerst in de geschiedenis een foto van Batavus Droogstoppel.
120 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 3,25/Bfr. 45

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij
UITGEVERIJ „NIMO" MONNICKENDAM
Kerkstraat 48-50 - Giro 256907 - Telefoon (02995) 336